

Oğuz menşeli olduğunu biliyoruz¹⁷¹. Ermen Şahlar, Selçuklular'ın memlûk emirlerinden birisi tarafından kurulmuş bir memlûk sülâlesi idi¹⁷². Saltuklular ve Mengüçükler'in kavmî menşelerine gelince, bu hususta bilgi yok ise de onların da Artuklular gibi, *Türkmen* oldukları kuvvetle sanılmaktadır¹⁷³. XIII. Yüzyılda *Doğu Anadolu*'nun en önemli bölgeleri (Erzincan, Erzurum, Diyarbakır) *Türkiye* Selçuklularının topraklarına katılmıştı. XIV. yüzyılın birinci yarısının ortasından biraz sonra, *Moğol* gücünün yıkılmaya yüz tutması üzerine, iki *Türkmen* boyu *Doğu Anadolu*'da siyasi sahnede göründüler: *Kara-koyunlular* ve *Ak-koyunlular*. Bunlardan *Kara-koyunlular* XV. yüzyılın başlarında *Âzerbaycan*'a hâkim oldular. Bu boyun kazandığı sürekli başarılar yüzünden bir çok *Türkmen* boyları da onun etrafında toplandı ve *Karakoyunlu eli* (ulus) meydana geldi ki, *Kara-koyunlu* hânedanı bu elin başında *İran*'ın başlıca yerlerini ve *İrak*'ı ele geçirmiştir¹⁷⁴. *Ak-koyunlular* aynı yüzyılın ikinci yarısında aynı yerlerde *Kara-koyunlular*'a halef oldular¹⁷⁵. XVI. yüzyılda ise *Âzerbaycan*'a Safevîler ve *Doğu Anadolu*'ya da Osmanlılar hâkim oldular. İşte, hatırlatmak maksadiyle kısaca zikredilen bu *Türk* devletleri ile kendilerinden bahsedilmeyen diğer *Türk* ve *Moğol* devletlerinin adları, hükümdar, bey ve yiğitlerinin isimleri bu destanlarda bulunmamakta ve aynı za-

yaşamış olmasına hayret ettiğimizi de kaydetmek isteriz. Çünkü, söylendiği gibi, destanlar *Türkmenler* arasında meydana gelmiş, onlar arasında ve onlara mensup kimseler tarafından anlatılmış ve yazılmıştır.

¹⁷¹ F. Köprülü, *Artuklular*, I. A., I, s. 617-625. Bu hânedanın *Oğuz* menşeli olduğu ve asil bir soydan geldiği İslâm ve Hıristiyan kaynaklarında belirtiliyor. Gürcü kaynaklarında (Brosset, *Histoire de la Georgie*, I, s. 387), İlgazi'den bahsedilirken, onun, ünlü bir aileye mensup ve aynı zamanda meşhur bir savaşçı olan *Artuk* (Orthokh)'un oğlu idiği söyleniyor.

Memlûk müelliflerinden *Şemsuddin Muhammed b. İbrahim* (1260-1339), Artuklu meliklerinden *Kara Arşan* oğlu II. İlgazi'nin ölümünü bildirirken:

والارتقية من خيل ذكر (دكر = دوكر) والسلاجقية من خيل
فتق وهما بيتان كبيران من التركان الغزية. diyor.

(*Cevâhir us-sulûk*, Paris, Bibliothèque national, M. Arabs, nr. 6739, s. 373). Yani 'Artuklular *Döğer* boyundan Selçuklular da *Kıntk* boyundan olup, bunlar *Oğuz Türkmenleri*'nden iki büyük ailedir.' Savaşlardaki büyük başarıları yüzünden kaynaklarda "daima muzaffer" denilen *Artuk Bey*'in çağdaşı ve kendisi gibi *Oğuz-Türkmen* menşeli olan kumandanların aksine beg unvanını taşıması eskiden beri dikkatimizi çekmiş idi. Babası *Eksük*'ün ise *sâlâr* yani kumandan unvanını haiz olduğu anlaşılıyor (*Ibn Mukarreb divanı şahi*, Princeton Üniversitesi, nr. 44, yap229b; M. J. De Goeje, *La fin de l'empire des Carmathes du Bahraïn*, J. A., V, 1895, s. 5-30.).

¹⁷² Halil Edhem, *Düvel-i İslâmiye*, İstanbul, 1927, s. 242.

¹⁷³ Saltuklular hakkında şimdilik H. Edhem, aynı eser, s. 227; M. H. Yınaç, *Erzurum*, I. A., IV, s. 348-349. Mengüçükler için, H. Edhem, aynı eser, s. 224-226; F. Sümer, *Mengüçükler*, I. A., cüz 77, s. 713-718.

¹⁷⁴ *Kara-Koyunlular* hakkında F. Sümer, *Kara-Koyunlular*, cüz 58, s. 292-305.

¹⁷⁵ *Ak-koyunlular* için M. H. Yınaç, *Ak-koyunlular*, I. A., I, s. 251-270.

manda bu *Türk* devletlerinin onlarda her hangi bir şekilde tesiri de açık olarak görülmemektedir ¹⁷⁶.

Azerbaycan ile *Doğu Anadolu*'da ve diğer yerlerde yaşayan *Türkmenler*'in at eti yediklerine ve *kımız* içtiklerine dâir bilgimiz yoktur. Anlaşıyor ki onlar, umumiyetle dahil buldukları Hanefî mezhebinin at eti yenmesini mübah kılmaması ¹⁷⁷ ve komşu Müslüman kavimlerin de at eti yememeleri ve *kımız* içmemeleri karşısında bu çok eski geleneklerini bırakmışlardır ¹⁷⁸. *Türkmenler*'in Müslüman olduklarını izaha hâcet yoktur. Esasen *Türkmen* adı onlara Müslümanlığı kabul etmeleri üzerine verilmişti.

Bundan altı yıl önce yazdığımız küçük bir yazıda ¹⁷⁹ destanlardaki Oğuz elinin ilk bakışta görüldüğü gibi, *Azerbaycan* ve *Doğu Anadolu*'da yaşamamış olduğunu bu sebeple de hâtıraların destanileşirken bir yer değiştirmesi geçirmiş bulunduğunu ifade ederken en başta bu karşılaştırmaya dayanmıştık. Bu karşılaştırma bizi zarurî olarak böyle bir hükme vardırıyordu.

Destanlardaki *Oğuz eli Azerbaycan*'da ve *Doğu Anadolu*'da yaşamamış olduğuna göre, onun tarihçe bilinen *Oğuz eli* olduğu kendiliğinden meydana çıkar. Yani destanların, kavmi yahut el adları adı altında yaşadığını tarihçe bildiğimiz *Oğuzlar*'a ait olduğunu mantık bakımından kabul etmek zorundayız. Bu tarihi *Oğuz eli* ise X-XI. yüzyıllarda *Türkistan*'da, *Sirderya* boyları ile bilhassa onun kuzeyindeki topraklarda yaşamış idi. Destanlar bu tarihi *Oğuz eli*'ne dair olup, esas itibariyle bu elin başındaki feodal beylerin gerek kendi aralarında, gerek düşmanları ile yaptıkları mücadeleleri aksettirmektedir. Onların torunları olan *Türkmenler Yakın Doğu* ülkelerine geldiklerinde atalarına ait hâtıraları getirmişlerdir.

Bu hâtıralar aradan zaman geçince, coğrafî çevreye de intibak ederek (fakat, aşağıda izah edileceği gibi, zayıf ve sun'î bir şekilde), destanleşmiş ve böylece elimizdeki destanlar meydana gelmiştir.

Şu düşünceler bize gerek destanların dışında gerek içinde bu mes'ele ile ilgili olarak bazı delil ve işaretlerin de bulunabileceğini telkin eder.

¹⁷⁶ *Ak-koyunlu* ve *Kara-koyunlu* ellerine dahil bulunan boylar ve bunların başında bulunan ailelerin adları bizce bilinmektedir. *Ak-koyunlu* devletinin resmî tarihi olan *Diyârbekriyye*'den bu devlet ve elin ünlü alp ve yiğitlerinin kimler olduğunu iyice biliyoruz ki, bunlardan hiç birisinin adlarına destanlarda rastgelinemiyor. Yani *Ak-koyunlu* elinin kahramanlık kitabı *Dede Korkut destanları* değil, *Diyârbekriyye*'dir.

¹⁷⁷ Verilen bilgiye göre Ebû Hanife at eti yenmesini mekrûh saymıştır (Muh-taşar ut-Tahavî, Kahire, 1370, s. 432-434). Hamdullah Müstevfi (*The Zoological section of the Nuzhat ul-Qulub*, J. Stephanson yay., London, 1928, s. 141), Şafîî mezhebinin at eti yenmesinin mübah, öteki mezheblerce mekrûh addedildiğini yazıyor.

¹⁷⁸ Türkiye'de en eski metinlerde *kımız* adına nadir olarak rastgelineiyor (bk. Tarama sözlüğü, T. D. K., İstanbul, Ankara, 1943-1957, I-IV, s. 458, 509, 626). Bu husus, *kımız*'ın Türkiye'de eskiden beri içilmediğini ve bundan dolayı da kelimenin unutulmuş olduğunu gösteriyor. *Kımız*'ı- Yakın doğu'ya *Moğollar* getirmiştir. *Mısır*'daki Memlukler'de de *kımız* içiliyordu.

¹⁷⁹ *Dede Korkut kitabına dair bazı mülâhazalar*, Türk folklor araştırmaları (dergisi), 1952, sayı 30, s. 467-472. Bu yazı, o zaman rahmetli E. Rossi'nin ısrarı üzerine acele olarak kısaca yazılmıştı.

Gerçekten bu maksat ile yaptığımız araştırmalar sonucunda bir çok delil ve işaretler elde edilmiştir ki, bunların başlıcaları şunlardır:

a— Destanlarda hem itibarlı bir *ozan* hem de *velâyet ıssı* (sahibi), iş başarıcı bir şahsiyet olarak görünen Dede Korkut, bilindiği üzere XIV. yüzyılın başında İlhanlı sarayında yazılmış olan *farsça* Reşidüddin *Oğuznâme*'sinde de, Korkut Ata adı ile geçmektedir. Korkut Ata, bu *Oğuznâme*'de, *Türkistan*'da yaşamış olan *Oğuz* yabgularının, muktedir bir devlet adamı olarak tanıtılmakta ve kendisinin kerâmet ıssı olduğu da yazılmaktadır¹⁸⁰. Onun mezarı da, iki yerde olmak üzere, *Sirderya* boylarında gösterilmektedir.¹⁸¹

b— Destanlar'daki feodal merdivenin yukarıdan ikinci basamağında bulunan, yani Bayındır Han'ın sureta tâbiî, bütün beylerin matbûu olan *Salur* Kazan Beg'e, *Ebulgazî Bahadır* Han'ın *Şecere-i Terâkime*'sinin başlıca kaynaklarından birisini teşkil etmiş bulunan *Türkmenler*'in elindeki *Oğuznâmeler*'de de, bizim destanlarda olduğu gibi, önemle yer verildiği görülüyor. Bu *Oğuznâmeler*'in bizim destanlardan ayrı bir hüviyete salıp oldukları *Ebulgazî*'nin bunlardan yaptığı aktarmalardan açıkça anlaşılıyor. Bu *Oğuznâmeler*'de, söylendiği gibi, *Salur* Kazan'dan başka oğlu *Uruz*'un ve karısı *Burla Hatun*'un da -bizim destanlarda olduğu gibi "*boyu uzun*" sıfatı ile- adları geçiyor.

c— Destanları anlatan ve onun çevresince de *Oğuz* eli çok eski zamanlarda yaşamış bir eldi¹⁸². Onlar *Oğuz* eli'nin *Peygamber* çağında yaşadığını sanıyorlardı¹⁸³. *Ebulgazî*'nin eserinden öğreniyoruz ki, *Türkmenler*'in *Oğuznâmeler*'inde de bu mahiyette bir sanma vardı. Fakat bu *Oğuznâmeler*'de asıl yaygın olan rivâyet, görüldüğü üzere, *Salur* Kazan ve *Korkut* Ata'nın *Peygamber*'den üçyüzyıl sonra (yani X. yüzyılda) yaşadıkları idi.

Reşidüddin Oğuznâmesi'nde de *Korkut* Ata veya onun babası *Kezençük*'ün *Mekke*'ye gidip *Peygamber*'i ziyaret ettiği söylenir. Görülüyor ki kahramanların eski zamanlarda yaşadıkları fikri umumidir.

¹⁸⁰ *Reşidüddin Oğuznâmesi*'ndeki *Korkut* Ata ile ilgili parçaların aslı *Gökyay* yayınının giriş kısmında vardır (s. XVII-XX II).

¹⁸¹ *Gökyay* giriş, s. VIII-IX. *Dede Korkut*'un mezarı'nın resimleri adı geçen eserinin başındadır. *Gökyay*'ın giriş kısmında *Dede Korkut*'a ait muhtelif eserlerde bulunan bilgiler de toplanmıştır.

¹⁸² Bunu ifade eden kayıtlar başlıca şunlardır: "*Oğuz zamanında bir yiğit ki evlense oğ atardı* (*Gökyay* s. 32, *Ergin* s. 129). "*Oğuz zamanında Kanlı Koca dirleridi ki bir gürbüz er varıdı* (*Gökyay* s. 64, *Ergin* s. 184)". "*Oğuz zamanında Uşun Koca dirler bir kişi var idi* (*Gökyay* 98, *Ergin* s. 225). Yine destanlarda "*ol zamanda*" sözü sık sık geçiyor (*Gökyay* s. 25, 26, 32, 48, 72, *Ergin* s. 117, 118, 162, 193). Bu söz "*Oğuz zamanında*" yani "*Oğuzlar*"ın yaşadığı devirde ve onların geleneğince demektir.

¹⁸³ Destanlarda alplerden *Bügdüz* Emen için: "*varuben peygamberin yüzünü gören, gelüben Oğuz'da sahâbesi olan*" (*Gökyay* s. 23, *Ergin* s. 113) denilmektedir.

Yine Destanlar'ın arasında yazıldığı topluluğun gözünde *Oğuzlar*, bazı veya birçok hususlarda kendilerinden farklı idiler¹⁸⁴.

Yani *Oğuzlar* çok uyuyan insanlardır. Alpların başlarına ne gelir ise uykuyu çok sevmelerinden gelmektedir. Bu kanâat o kadar köklü bir şekilde yerleşmişti ki, şimdi bile Türkiye'nin bazı yerlerinde, çok ve derin uyuma için "*Oğuz uykusu*" deyimini kullanılır¹⁸⁵. Kahramanların bazı gelenekleri ve davranışları vardı ki, onlar bu destanların anlatıldığı topluluk için meçhul şeylerdi¹⁸⁶.

Kahramanlardan çoğunun taşıdığı adlar XI. yüzyıl veya daha önceki zamanlara ait eski kelimelerdir. Halbuki *Türkmenler*'in, bilhassa hükümdar ve beylerinin kullandıkları adların çoğu *İslâmî* olup, onların *türkçe* adları ise anlamları kolayca bilinen kelimelerdir.

ç— Destanlar bize Oğuz eli'nin yurdu hakkında açık bir fikir vermiyor. Ancak, *Abkaz, Gence, Berdea, Tatyán, Başı Açuk, Gürcistan, Sürmelü, Ağce* (Akça) *kale, Kara dere, ve Alıncak* gibi yeradlarından, *Oğuz eli*'nin *Âzerbaycan*'da yaşadığı tahmin veya istidlâl edilebiliyor. Çünkü *Oğuz eli*'ne ve yahut kahramanlarına ait *Âzerbaycan*'daki şehir, kale ve yahut herhangi bir yerin aidiyetinden açıkça bahs olunmaz. *Oğuz eli* âdeta boşlukta yahut askıda duruyor. Hiçbir zaman, Hıristiyanlar'ın eline düşmemiş olan *Alınca* (Alıncak = Alancık) kalesi bile bir *kâfir* kalesi gibi gösteriliyor. Destanlarda iki yerde *Salur Kazan*, bir yerde *Bayındır Han* için söylenilmiş olan bir öğmede, onlar, *Türkistan*'ın *direği, Karacuk'un aslanı, Emet* (امت) *Suyu'nun kaplanı* olarak vasıflanıyorlar¹⁸⁷. Her şeyden önce şu hususa dikkati çekelim ki, bu adlar yalnız bir öğmede geçmektedir. Yani

¹⁸⁴ Bu destanları bilen eski müelliflerin de aynı düşüncede oldukları görülüyor. Sözgelimi, *Bayburdu Osman, III. Murad* (1574-1595) devrinde yazdığı *Tevârih-i cedid-i mir'at-i cihan* adlı kitabında bu destanlar ile ilgili bilgiler verirken, *Bayındır Han*'ın, *Kazan* ve *Dündar beyleri, Mekke'ye Peygamber'e gönderdiğini, Peygamber'in de, Oğuzlar'a, İslâm dinini öğretmesi için, Selman-ı Farisî'yi yolladığını yazıyor* (eserin bu ve Akkoyunlular ile ilgili kısmının güzel bir kopiyasını Sayın N. Atsız Beğ'in lütufkârlığına borçluyum- bu kısmın metni, Gökyay girişinde, s.33-34 ve ondan aktarılarak Ergin'in kinde, s. 40-41, yayınlanmıştır). *Bidlis hâkimi Şeref Han*'ın eserinin mukaddemesinde de *Oğuz Han*'ın *Kürt beylerinden Bügdüz Emen'i Peygamber'in katına gönderdiğinden bahseder* (Şerefnâme, Mısır, s. 32, metinde «بندوز نام», eseri yayınlayan, bunun bazı nüshalarda بغداد امن ، بندوز امن şekillerinde bulunduğunu söylüyor. *Şerefnâme*'deki bu kayda ilk önce Kırzioğlu dikkati çekmişti, aynı kitab, s. 59-51).

¹⁸⁵ Sözlü bilgi.

¹⁸⁶ Meselâ, "ol zamanda bir oğlan baş kesüb kan dökmese ad komazlardı; Oğuz zamanında bir yiğit ki evlense oh atardı; ol zamanda Oğuz yiğitlerinin başına ne gelir ise uyhudan gelirdi; ol zamanda, oğul sözün iki eylemezdi, iki eylese ol oğlanı kabul eylemezlerdi" (Gökyay s. 26, 32, 46, 72). Destanlarda *Uruş Koca* için söylenen: "altmış erkek derisinden kürk eylese topuklarını örtmeyen, altı erkek derisinden külâh etse kulaklarını örtmeyen" sözlerine bakılır ise (Gökyay s. 23, Ergin s. 113) onlar kahramanları dev cüsseli insanlar olarak tasavvur ediyorlardı.

¹⁸⁷ Gökyay, s. 13, 41, s. 78.

bunlar olaylar ile ilgili yer adlarından değildir. Buradaki *Türkistan* adı hiç şüphesiz, bu addaki ülkeyi ifade etmektedir. Çünkü *Türkistan* adını taşıyan başka bir yer yoktur¹⁸⁸.

Yine bu öğmedeki *Karacuk*'a gelince, bu da bize göre, *Sirderya* boylarındaki, bugün *Karatau* (tağ) denilen ünlü sıra dağlardan başkası değildir¹⁸⁹. XI. yüzyılın *Türk* müellifi Kâşgarlı Mahmud, *Karacuk'un Oğuz* yurdu olduğunu açıkça söylediği ve onu haritasında gösterdiği gibi¹⁹⁰, *Şecere-i Terâkime*'deki *Türkmen* rivayetlerinde de, bu kelime, Oğuzlar'ın yurduna ait yer adları arasında sayılıyor.

Emet Suyu'na gelince, E. Rossi bunun *Amid* suyu demek olduğunu ileri sürmüş ise de¹⁹¹ bunu kabul etmeye imkân yoktur. Çünkü bir defa *Emet* adı, XV. ve XVI. yüzyıllarda *Türkiye*'de kişi adı olarak çokca kullanılmış bir kelime olduğu gibi¹⁹², Safevî Türk beyleri arasında da bu adı taşıyan bir çok şahıslar görülmektedir¹⁹³.

Fazla olarak destanlarda *Âmid*, *Hamid* (حميد) şeklinde ayrıca geçmektedir ki¹⁹⁴, bunun yaygın bir türkçe söyleniş tarzı olduğunu biliyoruz¹⁹⁵.

¹⁸⁸ Koçi Bey tanınmış risalesinde *değişme* oğlanlarından bahsederken onların evvelce *Türkistan*'a satıldığını söyler (İstanbul, 1303, s. 28, A. K. Aksüt yay., İstanbul, 1939, s. 28) ki, bu kendisine mahsus bir tâbirdir. Koçi Bey, *Türkistan* deyiimi ile *Türk* köylerini kastetmektedir. Evliya Çelebi'de (*Seyahatnâme*, IX., İstanbul, 1935, s. 25, 49, 56), bazan *Türk* köyleri için aynı adı kullanır. *Anadolu*'nun Osmanlı devrindeki adı eskisi gibi, *Rum* idi. Destanlarda da *Rum* eli, ve yine ülke adı olarak, *Rum* sözü geçiyor (*Gökyay* s. 26, 59, Ergin s. 117-177).

¹⁸⁹ *Cizre* (Cazîrat İbn 'Umâr)nin altında, büyük bir kısmı *Irak* toprağında bulunan, *Dicleye* muvazi bir sıradağ bu ad ile anılmaktadır. (R. Kiepert, *Syrien und Mesopotamien*, 1893; Henri Kiepert, *Nouvelle Carte General des Provinces asiatiques de l'Empire ottoman*, Berlin 1884). Bu dağ *Ak-koyunlular* devrinde de bu adı taşıyordu. *Hattâ*, *Demir kapu* ve *Kara dere* gibi, bu dağa yakın yeradları da görülmektedir. (*Diyârbekriyye* yap. 28b, 93b). *Karadere*, *Nusaybin*'in batısında (bu yerin adı *Naima*'da da geçer, II, s. 291), *Irak* sınırında, demiryolu durağı olarak bugün de adını muhafaza ediyor (R. Kiepert; F. Sabri Duran, *Büyük atlas*, İstanbul, 1939, harita 39, burada *Karade* olarak yazılmıştır). Fakat destanlardaki *Kara Dere* (*Gökyay* s. 57), ile *Tebriç*'e iki günlük mesafede olan *Hoy* civarındaki *Kara Dere* (Bu yer adı hakkında, F. Sümer, *Âzerbaycan'ın türkleşmesi tarihine umumi bir bakış*, Belleten, sayı 83, s. 442.) kastedilmiş olmalıdır. *Karacuk* ile beraber, *Diyârbekriyye*'de geçen *Demür kapu* da *Nuseybin Kara deresi*'nin batısında, yine demir yolu durağı olarak, adını muhafaza etmektedir (R. Kiepert; F. S. Duran, *Büyük atlas*, harita 39). Tabiiyle bu üç yer adına bakarak Oğuz elinin veya kahramanlarının *Nusaybin-Cizre* bölgesinde yaşadıkları veya öyle tasavvur edildiği ileri sürülemez.

¹⁹⁰ *X. Yüzyılda Oğuzlar*, s. 135-136.

¹⁹¹ *II Kitap-ı Dede Qorqut*, s. 33.

¹⁹² Osmanlı vergi tahrir defterlerinde *Emet* adı çok geçiyor.

¹⁹³ *Tarih-i Âlem ârâ-yi Abbâsî*, yeni basım, II, endeks, s. 1129.

¹⁹⁴ *Gökyay* s. 23, Ergin s. 112.

¹⁹⁵ Timurlu Ebu Said Han'ın *Uzun Hasan Beg'e* yazdığı bir mektubda kelime aynen destanda olduğu gibi geçiyor (Akdes Nimet Kurat, *Topkapı sarayı müzesi arşivindeki, Altın Ordu, Kırm ve Türkistan hanlarına ait yarlık ve bitikler*, İstanbul, 1940, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yayımlarından, Tarih serisi, 1, s. 121). Ayrıca *Saltuknâme* de (A.

Emet suyu, işaret edildiği gibi, *Türkistan* ve *Karaçuk* adları ile birlikte zikrolduğuna göre, bu da *Sirderya* boylarındaki Oğuz yurdunda olsa gerekir. Belki de bu ad, *Karaçuk* dağlarından *Sir* suyuna akan çayardan birisine ait idi. Birinci destan'da, yani Dirse Han oğlu Boğaç Beg destanında *Kazılık Dağı*'nın adı çok geçiyor¹⁹⁶. Gerek *Âzerbaycan*, gerek *Doğu Anadolu*'da *Kazılık Dağı* adlı bir dağ'a, eski ve yeni kaynaklarda rastgelineemedi. Bu sebeple bu dağın da *Türkistan*'da olması, pek muhtemeldir. Nitekim bu adda, *Manas destanında* bir yer adı geçiyor¹⁹⁷.

e— Destanlarda *Oğuzlar*'ın düşmanlarına, umumî ad olarak *Kâfir* denilmektedir. Onlarda, bu *kâfir* düşmanların hangi kavimler olduğu zikredilmez. Destanlarda düşman ülke olarak başta *Gürcistan* görülmektedir. Sonra da *Kan Abkaza* ili geliyor. Kavim adı olarak ta yalnız Çerkez kelimesi bir manzumedde bir defa geçmektedir¹⁹⁸.

Destanlarda *Oğuz* alplarının yağı (düşman)ları olan *Kâfir* beyleri şunlardır: Şökli Melik, Buğacık Melik, Kara Tüken Melik (قره توکن ملک) Kara Aslan Melik, Demür Yaylı Kıpçak Melik, صونق صندال Melik, Ağ Melik Çeşme (چشه), Arşın oğlu Direk Tekür, Kara Tekür¹⁹⁹.

Bunlardan son ikisi yani Arşın oğlu Direk Tekür, *Karadeniz* kıyısında olduğu söylenen *Düzmürd* kalesinin²⁰⁰, Kara Tekür de *Alınca* kalesinin beyleridir. Diğerlerinin ise her hangi bir kaleleri olmadığı gibi kavmiyetleri de belirtilmiyor. Okuyucu *alaca atlı* Şökli Melik'in *Gürcü* beyi olacağını ancak tahmin ile söyleyebilir. Şökli Melik, *Oğuz* beylerinin en büyük düşmanı olarak görünür. O destanların başlıca ve asli unsurlarından birisidir. Onlarda *kâfir* düşmanın baş temsilcisidir; dört destanda da, düşmanı temsil eder ve her defasında arkadaşları, Buğacık Melik ve Kara Tüken Melik ile birlikte ölür²⁰¹. Kıpçak Melik'e gelince, onun, Selçuk'un babası Dukak gibi, Demir Yaylı lâkabını taşıdığı

Erzi, *Ak-koyunlu ve Karakoyunlu tarihi hakkında araştırmalar*, s. 195), Hasan beg Rumlu (*Ahsen ul-tevârih*, s. 306, 307) ve *Tarih-i Âlem Ârâ da* (yeni basım, I, s. 34, 11, 1064) Âmid-den aynı yazılış şekli ile bahsedilmektedir.

¹⁹⁶ Gökyay s. 9, 10, Ergin s. 88, 89.

¹⁹⁷ Gökyay Giriş XXXVII; Rossi, s. 37, ve not 1.

¹⁹⁸ Kazan, Toman'ın (bu kale hakkında Kırzioğlu, s. 116-117) kalesinin tekfuruna tutsak düştüğü zaman, *Kâfirler* ondan kendilerini ögmelerini istiyor. K a z a n ise şu sözler ile başlayan bir deyiş ile onları yeriyor:

"İt gibi güv güv eden Çerkez hırslı
Küçük tonuz şönlü
Bir torba saman döşekli
Yarım kerpiç yasdıklu"

(Ergin, s. 238). Bu deyişde, görüldüğü üzere, *Kâfirler*'in yaşayış tarzları da yeriliyor.

¹⁹⁹ Bu adlar için Gökyay, indeks.

²⁰⁰ Gökyay s. 77, 79, 80, Ergin 199, 202, 203.

²⁰¹ Gökyay s. 14, 15, 19, 22, 45, 58, 94, 95.

görülmüyor. Olaylarda adı geçmez. Yalnız, Kazan'ın yeğeni ve güveyisi Kara Budak'ın ona kan kusturduğu söylenir²⁰². Şüphesiz buradaki *Kıygak* adı onun mensup olduğu eli yani *Kıygaklar*'ı ifade ediyor. Ağ Melik Çeşme²⁰³ ve *Ulu Çeşme* Melik'in de olaylarda herhangi bir rolleri yoktur. Alplar'dan Dülce Evcen'in Ağ Melik'in kızını aldığı ve *Ulu Çeşme*

Bayburt için: "Parasar'un *Bayburt hisarı*" deniliyor. Parasar (لارسار) kelimesinin aslımı bilmiyoruz. *Bayburt*, *Türkler*'in Anadolu'da ilk fethettikleri yerlerden birisi olup daima onların elinde kalmıştır²⁰⁵. Beyrek'in *Bayburt* beyi tarafından tutsak alınmasına Bay Bigen'in kızını evvelce *Bayburt* beyine vermeyi va'dettiği halde bu va'di tutmaması sebep gösteriliyor. Halbuki *Bayburt* beyi bir *Kafir* idi²⁰⁶.

Başa *Şöki* Melik'in ki olmak üzere *Öğuzlar*'ın düşmanları olan bütün *Kafir* beylerinin adları görüldüğü gibi, *Urukgedir*, *Şük* (şök) *Urukge* de sakin, sessiz anlamında olup²⁰⁷, *Şöki* (Şükli) de herhalde buradan gelmektedir. Bizim kesin olarak bildiğimiz husus, *şöki*'nin ad olarak *Türkler*'ce kullanılmış olduğunu. 1072 yılında *Surye*'yi açan *Öğuz* beylerinden birisi *Şöki* adını taşıyordu²⁰⁸.

F—Destanlar'ın ikincisi, bilindiği üzere *Salur Kazan*'in evinin yamı ordasının *Kafir* beyi *Şöki* Melik tarafından yağmalandığı ve çapıldığı olayını anlatır. Bu yağmalanmada *Kazan*'in anası, hatunu ve oğlu da *Şöki* Melik tarafından tutsak alınıp götürülür. Sonra *Kazan* onları *Kurtar* ve *Şöki* Melik'i öldürür²⁰⁹. *Şecere-i Terakime*'de başka bir *Öğuznameden* aktarılarak, *Becene eli* babuğu *Duymaduk*'un, *Salur Kazan*'in babası *Enkiş*'in ordasını basığı, *Kazan*'in kaçığı, anası *Cicaklı Hatun*'un düşman tarafından tutsak alınıp götürüldüğü, *Enkiş*'in *Duymaduk*'a nâibi ile mal göndererek karısını kurtardığı yazılmaktadır²¹⁰. Görülüyor ki her ikisinde de ortak bir unsur vardır ve bu bizim için önemli bir

²⁰² Gökay s. 23; Ergin s. 112.

²⁰³ Bu Ağ Melik *Şöki* dedi ki sonuncu isim herhalde ya başka bir kelimenin bozuk şeklidir, yahut da bu geçme olarak değil, başka bir şekilde okunmalıdır.

²⁰⁴ Gökay'da aynen böyle. Ergin'de (s. 113): Sofi Sandal Melik.

²⁰⁵ Osman Turan, *Bayburt*, I. A, I, s. 363-367.

²⁰⁶ Gökay, s. 32, Ergin s. 130.

²⁰⁷ Kaşgarlı'da (Kilisli, I, s. 281, Atalay, I, s. 335) şük kelimesi susturma edatıolarak geçiyor. Caferoğlu Ahmed, *Uygur sözlüğü*, İstanbul, 1934, s. 167.

²⁰⁸ Şöki 1074 yılı Ekim-Kasım ayında Fatimiler'e ait olan Akka şehri'ni zaptetmişti (Sibt İbn ul Cevzi, *Mir'at ul-zaman*, Türk-İslam eserleri müzesi ktp., nr. 2134, yap 21a: 100-101).

Fakat *Şöki*, *Kudus* ve *Remle* fatih! *Atsız* a baş eçmek istemediğinden ve yanına *Andolu* da bulunan Selçuklu Kutalmış oğullarından birisini çağırduğundan aynı yıl içinde *Atsız* ile *Taberiy*'de yaptığı savaşta yenilerek öldürülmüştür (aynı eser, 22 b, 23a; İbn Muecesser, *Ahbar Mısır*, yay. Henri Massé, Kahire, 1919, s. 23, 25; C. Cahen, *La pénitence pénitration Turque en Asie-Mineure*, Byzantion, XVIII, 1946-1948, s. 35-36).

²¹⁰ Gökay s. 14-24, Ergin s. 95-115.

P 455

husustur. Bunun gibi, her ikisinde de Kazan'ın bir yılan öldürmesinden bahsediliyor. *Şecere-i Terâkime*'de *Salur Kazan*'ı ögen dikkate değer manzumede²¹¹, gökten, gördüğü insanı yutan, bir yılanın indiği ve bu yılanı *Salur Kazan*'ın öldürdüğü anlatılır. *Dede Korkut destanlarında* da, Kazan bir deyişinde şunları söylüyor :

“*Yidi başlu ejderhaya yetüb vardum.
Heybetinden sol gözüm yaşardı
Hey gözüm, nâmerd gözüm, muhannes gözüm
Bir yilandan ne var ki korhduñ didüm
Anda dahi erüm, beğim deyu öğünmedüm,
Öğünenleri hoş görmedüm*”²¹².”

Tarihçe biz, destanlarda olduğu gibi, savaşçı bir el olan *Oğuz eli*'nin X. yüzyılda, kuzey ve kuzeybatı yönünde *Kıpçaklar*, *Peçenekler* ve hattâ *Hazarlar* ile savaştıklarını biliyoruz²¹³. Destanlarda *Oğuzlar*'ın *Kâfir* adı altında zikredilen düşmanlarının aslında, *Oğuzlar*'ın bu düşmanlarını veya pek muhtemel olarak onlardan birisini ifade ettiğine kaniiz. *Şecere-i Terâkime*'deki *Oğuznâme* parçalarında, *Oğuzlar*'ın, ve *Kazan Beg*'in yine kâfir düşmanları olarak *Peçenekler* görünüyor²¹⁴. Bizim destanlardaki kâfir düşmanlar da *Peçenekler* midir? Demir Yaylı *Kıpçak Melik* adını da bilhassa gözönüne alarak, biz bu destanlardaki kâfir düşmanlar'ın aslında *Kıpçaklar* olduğunu sanıyoruz²¹⁵. Türkçe adlar taşıyan ve bazıları da melik un-

²¹¹ Aynı bölüm.

²¹² Gökyay s. 108, Ergin s. 237.

²¹³ X. Yüzyılda *Oğuzlar*, s. 137, 149-151.

²¹⁴ III. bölüme bk.

²¹⁵ *Gürcü* kiralı David, Selçuklular ve *Türkmenler*'in akıplarına karşı ülkesini koruyabilmek için, *Güney Rusya*'daki *Kıpçaklar*'ın başbuğlarından Charag han oğlu Atrak'a (Atrak-Etrek)'nın kızı ile evlenerek, kayın babası ve kayın kardeşlerini yanına getirtmişti. Bunlar, kalabalık bir *Kıpçak* kümesi ile *Gürcistan*'a gelmişler ve David onları ülkesinin muhtelif yerlerinde yerleştirmişti. Hattâ *Kıpçaklar* arasında *Hıristiyan* olanlar bile görülmeye başlamıştı (Brosset, aynı eser, s. 362-363). 1123 yılında, *Gürcü* kiralı David ile Selçuklu sultanı Tapar oğlu Mahmud arasında yapılan karşılaşmada (çarşıma olmamıştır), Kiralın ordusunda *Kıpçaklar* da vardı (aynı eser, s. 366). Fakat, geceleyin *Kıpçaklar* ile *Gürcüler* arasında anlaşmazlık çıkarak birbirlerini öldürmeye başlamışlar ve savaş alanından çekilip gitmişlerdi (İbn ul Esir, Mısır, 1301, X. s. 262). Bununla beraber, bu olayın *Kıpçaklar*'ın, büsbütün *Gürcüler*'den ayrılmalarına sebep olmadığı anlaşılıyor. Çünkü, ertesi yıl David, onlara kışlaklar tayin etmişti (Brosset, aynı eser, s. 370). Yine *Gürcü* kaynaklarına göre, *Gürcü* kraliçesi Tamar'ın yanında *Kıpçak* kiralının kardeşi Sevinç vardı (aynı eser, s. 437-440). *Kıpçaklar*, 1229 yılında yine *Gürcüler*'in müttelikleri olarak Celalüddin Harezmşah'ın karşısına çıkmışlar isede, Celalüddin *tuz* ve *ekmek* göndererek, onları, *Gürcüler*'den ayırmıştı (M. H. Yinanç, *Celâleddin Harezmşah*, I. A., III, s. 51). *Kıpçaklar* bir defa da 1123 yılında *Azerbaycan*'a gelip burada *Müslümanların* dostu olarak yurt tutmak istemişler ve hattâ, *Gürcüler*'e karşı savaşmışlar ise de, oradaki valinin işbilmezliği yüzünden bu da mümkün olmamış ve *Kıpçaklar* pek çok kayıplar vererek, geldikleri yere dönmüşlerdir (İbn ul Esir, XII. s. 186-188).

vanlarıyla zikredilen şahıslar da *Kıpgaklar*'in başbuğları olmalıdır ²¹⁶. *Kıpgaklar*'in Müslümanlığı çok sonra olup, onlar ancak XII. yüzyılın ikinci yarısında kümeler halinde büyük bu dine girmeye başlamışlardır.

3 — Destanların Mahiyeti :

Bilindiği üzere elimizdeki *Dede Korkut kitabı*nda 12 destan vardır. Şimdiki halde aynı mahiyette başka bir destan veya destanların olup olmadığı üzerinde kesin bir hükümde bulunulamıyacağı sanıyoruz.

Bu on iki destandan ikisinin yani Deli Dumrul ve Basat destanlarının konusu, tabiat üstü varlıklar ile mücadeleyle anılır. Diğer bir destanda da kahraman (Kan Turah), silâhsız olarak *boğa*, *arslan* ve *buğa* gibi hayvanlar ile savaşı. Öteki destanların bazılarında da masal unsurları var ise de ²¹⁷ bunlar hem az, hem de olayların seyrine önemli bir tesir icra etmezler. Yani onlar ana konunun temel unsurları değildir.

Bu on iki destandan, I., IV. ve VI. destanlarda, yani Dirse Han oğlu Buga, Deli Dumrul ve Kanturalı destanlarında, olaylar sahnesinde, yalnız kahramanlar ve onların yakınları (aile etrafı ve yoldaşları) vardır. Diğer dokuz destanda ise, sahne, kahramanla birlikte ad ve sanları belli, siyasi mevkileri hiç deşmişiyen, bir beyler kümesi görünür. Bu sebeple, bu destanlarda, sahne kalabalık, dekor daha zenginidir. Destanlardan her birinin kahramanı, bu ad ve sanları belli ve siyasi mevkileri deşmişiyen beylerden birisidir.

Verilen şu bilgilerden, *Kıpgaklar*'in, *Gürüller*'in mütefikipleri olarak, Selçuklu hükümdar ve emirleri ile savaşıkları açıkça anlaşılıyor. Bununla beraber Destanlardaki, *Kıpgaklar*'in bunlar olduğunu ileri sürmek güçtür. Çünkü, aynı *Gürül* kaynaklarında da, diğer manlar olarak Oğuz değil, daima *Türkmenler* geçiyor. Bu savaşılar her iki tarafta başlıca rol oynayan, şahısların (hattâ kaydedildiği gibi, *Kıpgaklar*'in bile) adları belli olup, bir kaç defa söylendiği gibi, bunlardan hiç birisinin adı destanlarda görünmüyor. Sonra yukarıda kaydedilen mühim deliller de böyle bir fikre yer vermemektedir.

²¹⁸ Harizmsahar devleti ordusu ve emirlerinden önemli bir kısmının *Kanlı-Kıpgaklar*'dan olduğu malumdur. Bu emirlerden bir göklerin, Oğul Melik, Emin (Kan) Melik, İdirek Melik, Temür Melik, Sancar Melik gibi *melik* unvanını taşıdıkları görülmüyor (Cuveyri, *Tarih-i cihanşüma*, M. Kazvinî yay., Leyden, 1916, II, İndeks; Katesoğlu, *Harizmsahar devleti tarihi*, T. T. Kurumu, Ankara 1936, İndeks). XI. yüzyılın ortalarında Selçukluların amansız düşmanı Şah Melik'in de bir *Kıpgak* başbuğu olabileceğini söylemiştik (X. Yüzyılda Oğuzlar, s. 159). Fakat bozkırlarda yaşayan *Kıpgak* beylerinin de *melik* unvanını taşıdıklarını bilmiyoruz.

²¹⁷ Mesela I. destanda (Gökay s. 5, Ergin s. 81) *buğa* ile *buğa* savaşıyor. Yine aynı destanda (Gökay s. 9, Ergin s. 88), babası Dirse Han tarafından okla vurulan oğlu Buga'ya, *boz atlı* Hızır gelip, "*kortma oğlan sana bu yarıdan ölüm yoktur, tağ gıçgei ama südüyle seni yarana melhemdir*" diyor. II. destanda (Gökay s. 21, Ergin s. 109), Kara-gök Çoban'ın sapaının ayası üç yaşar dana derisinden olup, 12 batman taş atarmış. VII. destanda (Gökay, s. 77, Ergin, s. 199), *Düzümlü* kal'ası tekününün boyunun altmış arşın olduğu ve altmış batmanlık topuz (gürtz) kullandığı söyleniyor. Bazı kahramanlar da dev gibi boylu postlu insanlar olarak tasavvur edilmiştir (Mesela Uruz Koca, II., destan, Gökay s. 23, Ergin s. 113).

PL 55

Bütün bu destan kahramanlarının ve sahnede görünen şahısların yaşamış gerçek şahsiyetler olduğuna inanıyoruz. Yukarıda da söylendiği gibi, bunu tarihçe tesbit edemiyorsak bu, *Oğuzlar* hakkındaki bilgimizin pek az olmasından ileri geliyor. Bizce destanlardaki hayal unsurları kahramanlarda değil, olaylarda aranmalıdır. Çünkü, kahramanların ad ve sanları, mevkileri, hususiyetleri, bize onların uydurulmuş kimseler olmadıklarını kesin olarak gösteriyor. Meselâ ilk önce tabiat üstü varlıklar ile savaşan kahramanları ele alalım. Bunlardan birisi Deli Dumrul'dur. Kahramanın bu adı ve lâkabı bile onun uydurma bir şahsiyet olmadığına bir delil olabilir. O, Duha (Duka)²¹⁸ Koca adlı birisinin oğludur. Yani bütün kahramanlar gibi babasının adı bellidir ve yine onlar gibi bir beydir. O, yüreği pek, atılgan ve çabuk parlayan bir kimse olduğu için, kendisine, destanlardaki bazı kahramanlar gibi, *deli* lâkabı verilmiştir²¹⁹. Nitekim Dumrul, bir kuru çayın üstüne kurduğu bir köprüden geçenlerden, bileğinin gücüne güvenerek, *bac* almaktadır. Hattâ köprüsünden geçmek istemeyenleri dahi, haraç almak için, geçmeğe zorlamaktadır. İşte, tarihi Deli Dumrul'un şahsiyeti bu olup, eldaşları arasındaki ünü ve hâtralarda yaşaması buradan yani köprüsü başında veya kendi yurdu (toprakları) üzerinde gelip geçenden haraç almasından geliyor. Aradan zaman geçince Duha Koca'nın oğlunun hâtırası muhayyilede işlenmiş, kendisinden başka yiğit, alp, bir kimsenin olmadığı sanan Deli Dumrul'un karşısına onun hakkından gelebilecek olan Ezrâil çıkarılmış ve böylece *Deli Dumrul destanı* meydana gelmiştir. Deli Dumrul'un köprü başında bac almasını yalnız yiğitliğini göstermek için yaptığı iddiasının da idalleştirilmiş olduğunda şüphe yoktur.

İbn Fadlan²²⁰ 925 yılında büyük bir kervanın arasında *Oğuz* yurdunu geçerken bir *Oğuz* önlerini kesmiş, ancak istediği verildikten sonra kervanın hareketine müsaade etmişti.

Depe-Göz adlı korkunç ve olağan üstü yaratık ile savaşan Basat'a gelince, o, *Oğuz eli*'nin *Bozok* yahut *Dış Oğuz* kolunun başı Uruz Koca'nın küçük oğludur. Ağabeyisi Kıyan Selçuk'tur. Basat'ın rolü sadece kendi destanına münhasır kalmıyor. Onun adı, sonuncu destanda da geçiyor. Basat, bu kardeş kavgasında yani, *Uçok* (İç - Oğuz) - *Bozok* (Dış Oğuz) arasında düşmanlık çıktığı, babası Uruz Koca'nın metbûu Kazan'a ayaklandığı esnada kendisinden korkulan bir şahsiyet olarak bahsediliyor. Beylerbeyi *Salur Kazan*'ın inakı boz aygırlı Beyrek, çıkan bu düşmanlık sebebiyle Basat'ın ordasını basıp, her şeyini eline geçireceğinden kaygı-

²¹⁸ Bu kelime, Duka k'in son harfi düşmüş bir şekli midir?

²¹⁹ Destanlarda, korku nedir bilmez, atılgan, fakat merd, merhametli kimselere *deli* denilmektedir. Osmanlı devrinde de bu gibi şahıslar için aynı deyim kullanılmış ve hattâ akıncılar gibi, sınırlarda oturan ve fevkalâde cesaret ve yiğitlikleri ile ün salmış bir askerî atlı sınıfına da *deli* denilmiştir (bu askerî deli sınıfı hakkında, İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, Ankara, 1949, T. T. K., II, s. 564).

²²⁰ Z. V. Togan yayını, Leipzig, 1939, metin s. 14.

lanmakta ve korkmaktadır²²¹. Basat'ın, *Oğuzlar*'ın düşmanlarına karşı da başarıları var mıdır bilmiyoruz. Ağabeyisi Kıyan Selçuk'un Depe-Göz ile yapılan savaşlarda ödü patlayıp öldüğü söyleniyor²²². Basat'da esasen ağabeyisinin öcünü almak için Depe-Göz ile savaşmaya karar vermişti. Bizim hatırımızdan geçtiğine göre, Depe-Göz, belki de aslında *Oğuzlar*'a büyük acılar çektirmiş ve kayıplar verdirmiş bir düşmanı temsil etmektedir. Yani Depe-göz, bu lâkabla anılan *Peçenek*, *Kıpçak* gibi bir düşman başbuğu olabilir²²³. O, üst üste yaptığı baskınlar ile *Oğuzlar*'ı ve bilhassa *Bozoklar*'ı korkunç yenilgilere uğratmış, Basat'ın ağabeyisi Kıyan Selçuk, Aruk Candan (iki kardeşi ile), Demir Donlu Mamak, Düzen Oğlu Alp Rüstem ve Uşun Koca gibi beyler, yapılan savaşlarda ölmüşlerdir. Basat sonra, Depe-Göz'ü yenip öldürerek ihtimal kardeşinin ve eldaşlarının öcünü aldı. Aradan zaman geçince Depe-Göz, bu lâkabla anılmasından ve belki dış bir tesir ile de, tabiat üstü bir varlık olarak tasavvur edildi.

I. Destan yani, *Dirse Han oğlu Buğaç boyu*'na gelince, burada, ana konu, yoldaşlarının hiyanetine uğramış, onlar tarafından, kendisi ve aile efradı tutularak *Kâfir* ellerine götürülen bir beyin (Dirse Han'ın), oğlu Buğaç tarafından kurtarılışını anlatmaktadır. Görülüyor ki, bu destanın ana konusu her yerde, her zaman olabilen bir olaydır, olağan üstü bir tarafı yoktur.

Şimdiye kadar kendilerinden bahsedilmeyen destanlardan bizim için dikkate lâyık ve üzerinde durulmaya değer görünenleri sonuncu ve ikinci destanlardır. Sonuncu destan'da konunun gerçekliği o kadar belirlidir ki, okuyucu kendisini bir tarihî eserin sayfeleri karşısında sanar. Konunun anlatılışı da pek güzel ve canlıdır. Bu destanın konusu, kısaca şudur: beylerbeyi Kazan, tâbileri olan *Üçok* ve *Bozok* beyleri yığınak olunca, evini yağmalatırdı. Fakat son defa evini, *Bozok* (Dış Oğuz) beylerinin bulunmadığı bir zamanda, yalnız *Üçok* (İç Oğuz)lar'a yani kendi öz koluna yağmalatmıştı. Onun bu şekilde hareket edişinin sebebi açıklanmıyor. Kazan'ın, evini kendilerinin bulunmadığı bir zamanda, yalnız *Üçoklar*'a yağmalatması, *Bozoklar*'ın başı ve Kazan'ın dayısı Uruz Koca'nın ve onun tâbii olan öteki *Bozok* beylerinin ağırına gitti. Kazan'ın ordasına gitmeyerek tâbilik vazifesini ifa etmediler. Uruz Koca, Kazan'a düşmanlığını açıkça bildirdikten sonra, tâbii olan *Bozoklu* beylerini katına okuyup, bundan böyle kendisine baş eğmiyecekleri (âsi oldukları) yolunda Kazan'a haber gönderdiğini söyleyerek, bu hususta ne düşündüklerini sordu. Onlar: "ne diyelim, çün sen Kazan'a düşmen olduñ bizde düşmenüz didiler." Uruz Koca, Kazan'ın inağı Beyrek'in, *Bozoklar*'dan kız aldığı için, güveyileri olduğunu,

²²¹ Gökyay s. 117, Ergin s. 249.

²²² Gökyay s. 84, Ergin s. 209, 210.

²²³ *Mısır-Memlûk, emirlerinden birisinin Tepe göz (تَبَاكُزُ التُّغْرِيْلِي)* adını taşıdığı görülüyor (Makrizî, *Kitab us-suluk*, Mustafa Ziyade yay., Kahire, 1943, s. 940, 702 = 1302-1303- yılı olayları arasında; dahi İbn Tanrıbirdî, *en-Nücüm uz-zâhire*, Kahire, 1939, VIII, s. 251, 709 yılı olayları).

bu sebeple de ondan kendi saflarında olmasını istemelerini, kabul etmez ise öldürülmesini teklif etmişti. Beyrek, al yani hiyle ile çağrılmış, ona kendileri ile birlik olması söylenmiş, şiddetle reddi üzerine Uruz Koca tarafından kılıçlanmıştır. Beyrek ordasına götürülmüş ise de aldığı yaradan ölmüştür. Bunu öğrenen Kazan, pek üzülmüş, günlerce divana çıkmamış, sonra sevgili inak'ının öcünü almak için harekete geçmişti. Kazan, Uruz Koca ile yaptığı teke-teke çarpışmada onu yenerek öldürdü. Bunun üzerine, öteki *Bozok* beyleri, Kazan'ın elini öpüp kendisine baş eğmişlerdir. Kazan onların suçlarını bağışlamış, Uruz Koca'nın ordasını çaptırmış ve elini-günü (yani orda halkı ve boyunu) yağmalatmıştı. Görülüyor ki, bu destanın konusu hazindir. Çünkü, kardeş kavgasını anlatıyor. Bu kavga da yakışıklılığı, yiğitliği ve iyi ahlâkı ile "*Oğuz'un imrenesi*" lâkabını almış olan Beyrek ölmüş, Bozoklar başı Uruz da yeğeni tarafından öldürülmüş ve her şeyi çapılıp yağma edilmiştir.

Burada, Beyrek'in kendileri ile birlik olması için gösterilen sebep (yani onun Bozoklar'dan kız alması) bize doğruluğundan şüphe ettiriyor. Çünkü, iki kol da birbirinden kız alıp vermekte idi. Beyrek, yaralanıp da ordasına götürüldükten sonra, Uruz Koca oğlu Basat'ın ordasını basacağından çok korkmaktadır.

Bu sonuncu destan, belki, II. destandan önce konmalıydı. Çünkü, II. destanda Bozoklar'ın başı artık Uruz Koca değil, torunu, Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder'dir ²²⁴. Öteki destanlarda da daima Deli Dünder'in adı geçiyor. Bunun gibi, Kazan'ın nâibi Kılbaş da bu olayda sağdı ²²⁵. Fakat o, II. destanda Şöklı Melik'in Kazan'ın ordasına yaptığı baskın sonucunda ölmüştür ²²⁶.

II. Destan'ın, konusu ise kısaca şöyledir: Kazan'ın beyler ile ava gittiği esnada düşman Şöklı Melik, yaptığı bir baskın ile, Kazan'ın büyük ordasını çapmış, nâibi Eliğ Koca oğlu Kılbaş ölmüş, oğlu Uruz, karısı Burla Hatun ve anası tutsak alınıp götürülmüştür. Bunu öğrenen Kazan, Şöklı Melik'in üzerine yürüyerek, beylerin yardımı ile düşmanı yeniyor, oğlunu, uşağını, hatununu ve hazinesini geri alıyor. Bu destan'ın da bize olmuş bir olayı anlattığını sanıyoruz. Yani düşman başbuğlarından Şöklı Melik'in, Kazan'ın ordasını basıp yağmalaması bir gerçek olacaktır. Fakat Kazan bu baskında ordasında mı idi, değil mi idi, bu hususta bir şey söylenemez. III. bölümde görüldüğü üzere, *Şecere-i Terâkime*'de, *Peçenek eli* başbuğu Duymaduk'un *Salur Kazan*'ın babası Enkiş'in ordasını

²²⁴ Gökyay s. 13, 23, Ergin s. 96, 113, Aynı destanda (gösterilen yer) Uruz adı geçiyorsa da bunun bir yanlışlık olduğu açıkça anlaşılıyor.

²²⁵ Gökyay s. 114, Ergin 244. II. destandaki Eliğ Koca oğlu Sarı Kılbaş (metinde: قلماش Gökyay 17, Ergin 97) aynı şahıstan başkası değildir. Reşidüddin *Oğuznâmesi*'nde Buğra Han oğlu Kuzu Tekin'in atabeyi (atalık)nin adı da Sarı Kılbaş idi. (89. sahifeye bk.). Safevî hükümdarı I. Abbas'ın قلماش adlı ünlü bir atı vardı (Nasrullah-ı Felsefi, *Zindegâni-i Şah Abbas-i evvel*, Tahran, 1334, II, s. 111).

²²⁶ Gökyay s. 14, Ergin s. 97.

baştığı, Enkiş ve *Salur Kazan*'ın kaçtıkları, Kazan'ın anasının tutsak alınıp götürüldüğü, Enkiş'in nâibi ile mal göndererek karısını kurtardığı söyleniyor. Bu sebeple, Kazan'ın tutsak alınan yakınlarını mal vererek kurtarmış olmasına kuvvetle ihtimal verilebilir. Yalnız şu da bir gerçek olacaktır ki, Kazan sonra, Şökli Melik'i ağır bir yenilgi'ye uğratarak onu öldürerek öcünü almıştır. Destanda yapılan savaşın güzel bir tasviri vardır. Buna göre, her iki tarafın savaş düzeni şöyle idi²²⁷:

<i>Buğacık Melik</i>	<i>Şökli Melik</i>	<i>Kara Tüken Melik</i>
<i>Sol kol</i>	<i>Göğüs</i>	<i>Sağ kol</i>
Yiğitler	Üç ok (İç Oğuz)	Boz ok (Dış Oğuz)
Kara Güne	Salur Kazan Beg	Deli Dünder
(<i>Kazan'ın kardeşi</i>)	(<i>Baş Kumandan</i>)	(<i>Bozoklar başı</i>)

Kazan'ın büyük ünü de şüphesiz, daha ziyade kazandığı böyle parlak bir zafer ile ilgilidir. Nitekim *Şecere-i Terâkime*'deki manzumede Kazan'ın zaferleri anlatılmaktadır.

Şimdiye kadar hiç bahsedilmeyen destanlara gelince, bunların çoğunun konuları ortak bir ana unsura dayanır: kahramanların, baba, oğul, kardeş gibi, en yakın akrabaları düşmana tutsak düşer, kahramanlar da onları kurtarırlar. IV. (Uruz'un tutsak oluşu, babası Kazan tarafından kurtarılışı), VII. (Kazılık Koca'nın tutsak olup oğlu Yiğenek Beg tarafından kurtarılışı), X. (Eğrek'in kardeşi Seğrek tarafından kurtarılışı), XI. (Salur Kazan'ın, oğlu Uruz tarafından kurtarılışı) destanları böyledir. III. yani Beyrek destanında da Beyrek tutsak alınır, fakat o, kendini kendisi kurtarır. IX. destanda da bu destanın kahramanı Emren, babası Beğil'in bir avda yaralanarak yatağa düşmesi üzerine, pek genç yaşta olmasına rağmen düşmanın karşısına çıkıyor.

Destanların çoğunun konusunda müşterek bir olay unsuru vardır ki, bu da tutsaklıktır. Engin bozkırlarda, çadırlar altında oturan *Oğuzlar* ve onların düşmanlarının en korktukları şey, apansız akınlara ve dün baskınlarına uğramak idi. Sık sık yapılan bu akın ve baskınlar sonucunda iki taraf da birbirinden tutsaklar alıyordu. Reşidüddin *Oğuznâmesi*'nde de düşman akınlarından ve bunun sonucunda yabgu oğullarının tutsak düşmelerinden bahsedilir.

İbn Fadlan²²⁸, 925 yılında *Oğuzlar*'dan, onların *Hazarlar* katında tutsakları olduğunu duymuştu. *Oğuzlar*'ın torunları *Türkmenler*'de, Azerbaycan'da *Gürcistan* sınırında, *Türkiye*'de ve *Rum ucun*'da yaptıkları ve uğradıkları akınlar ile düşmanlarına tutsaklar veriyorlardı.

Destanlarda çok defa kahramanların hareketleri bir tecavüz değil, fakat bunun bir tepkisidir. Kahramanlıklar yakın bir akrabayı (baba, oğul,

²²⁷ Gökyay s. 24, Ergin s. 114.

²²⁸ s. 16.

kardeş) kurtarmak için yapıyor. Yani kahramanlık hareketlerine säik umumiyetle akrabalık duygusu oluyor.

4 — Kahramanlar :

Destanların bütün kahramanları ve başlıca şahsiyetleri asilzade sınıfına mensup kimseler, yani beylerdir. Sahne çok defa beylerin zengin dekorlu ordalarıdır. Sahnedeki başlıca şahsiyetler arasında el halkından kişiler yoktur. Hattâ halkın (gün ?) herhangi bir hareket ve davranışından bahsedilmez. Kısaca, onlar sahnede görünmezler. Yalnız, II. destanda, Kazan'ın, Karaçuk adlı çobanı, belki bir istisna teşkil eder. Bu çoban, Şöklî Melik'in baskınında efendisinin sürüsünü düşmana karşı fedakârca korumuş, kardeşleri Kaban Güci, Demür Güci bu uğurda ölmüş ve sonra Kazan'ın Şöklî Melik'e karşı savaşında yiğitlik göstermiş ve bütün bunların armağanı olarak Kazan'ın *imrahoru* olmuştu²²⁹.

Oğuz eli'nin X. yüzyılda başlıca *Sirderya* boylarında ve onun kuzeyinde yaşadıklarını kesin olarak biliyoruz. Selçuklu ailesinin faaliyeti üzerine XI. yüzyılda bu elin pek önemli bir kısmı, *İslâm* ülkelerine geldi. Aynı yüzyılın ikinci yarısında başlıca *Karaçuk* dağları bölgesi ile onun karşısına düşen *Sir* suyu kıyısındaki şehirlerde ve batıda *Mangışlak*'ta önemli *Oğuz* kümeleri vardı. Bu bahsedilen zamanda *Oğuz* yabgularının kışlağı *Yeñi Kent*'in ve *Cend* şehrinin de bulunduğu *Sirderya*'nın ağzı ve kuzey kıyılarının *Kıpçaklar*'ın elinde olduğu anlaşılıyor. XII. yüzyılın ortalarında *Horasan*'da görünen ve az sonra *Sancar* İmparatorluğuna son veren *Oğuzlar*, *Sirderya* boylarını terkeden en önemli *Oğuz* kümelerinden birisi idi.²³⁰

Şecere-i Terâkime'de Dede Korkut ve *Salur Kazan*'ın *Peygamber*'den 300 yıl sonra yaşadıkları söyleniyor. Bu mes'ele destandaki başlıca kahramanların *Müslüman* olmadıklarının isbatı ile belki çözülebilirdi. Çünkü, *İslâmlık Oğuzlar* arasında X. yüzyılda yayılmaya başlamış ise de, onlar büyük kümeler halinde bu dine, ertesi yüzyılın başlarından itibaren girmişlerdir. Fakat kahramanların *Müslüman* olmadıkları ispat edilemiyor. Bu sebeple, kahramanların XI. yüzyılda da yaşamış olmaları pek muhtemeldir. *Kâşgarlı*'nın (eserin yazılışı 1074) *Karaçuk* dağlarında yaşadığını söylediği *Oğuzlar*'ın *Salur Kazan Oğuzları* olması ihtimali kuvvetlidir. Hattâ, XII. yüzyılın ortalarında *Horasan*'da görünen, destanlardakiler gibi *Uçok Bozok* olarak iki kola ayrılan ve başlarında zengin bir bey kümesi bulunan *Oğuzlar*'ın, doğrudan doğruya *Salur Kazan Oğuzları*'nın oğul veya torunları oldukları kuvvetle söylenebilir.

5 — Kahramanların Yaşayış Tarzı :

Kahramanlar *Oğuz eli*'ne mensupturlar. Bu el çok def'a *kalın* (kuvvetli), bazan da *kanlı* (ihtimal savaşçı) kelimeleri ile vasıflanır. *Oğuz eli*'nin üze-

²²⁹ Gökyay s. 24, Ergin s. 115.

²³⁰ Bütün bu hususlarda X. yüzyılda *Oğuzlar*, s. 146 ve devamı.

rinde daima yaşadığı bir ülkesi vardır. Yani bu el, ülke değiştirmemektedir. O, bu ülkesinde tam göçebe bir yaşayış sürüyor; fakat toplu bir halde göçüp konmamakta, yani el halinde yaylağa gidip gelmemektedir. Açıkça anlaşılıyor ki, beylerden her birinin, boyu ile beraber oturduğu bir yurdu vardı. Bey, boyu ile birlikte, bu yurdunun dağ veya dağlarında (karşı yatan Kara Tağ) yaylamakta, ırmak, çay boyu gibi engin ve alçak yerlerinde kışlamaktadır. *Türkiye*'de buna ait güzel bir misal olarak, Ramazanlı el veya beyliği gösterilebilir. *Yüregirler*'den Ramazan'ın başkan olduğu bu elin beylerinden her birisinin belli bir yurdu vardı. Bu bey, boyu ile birlikte bu yurdunda yaşamakta, yaylasını yaylamakta, kışlasını da kışlamakta idi²³¹.

Oğuz eli Üçok ve *Bozok* adları ile iki kola ayrılmaktadır. *Üçoklar*'a aynı zamanda *İç-Oğuz*, *Bozoklar*'a da *Taş (Dış) Oğuz* deniliyor. Bu sonuncu deyimlerden, her iki kolun birbirine karışmıyarak ayrı iki küme halinde yaşadığı anlaşılıyor. Destan da *İç Oğuzlar* ile *Dış Oğuzlar*'ın yurdları arasında epeyce bir mesafe bulunduğu tasavvur olunuyor. *Üçoklar*'ın *Bozoklar* üzerine "gece gündüz demeyip" yürüdükleri söyleniyor²³².

Üç - oklar'a *İç - Oğuz* denilmesi, her halde siyasi hâkimiyetin onların elinde bulunması ile ilgili olacaktır.

Oğuz eli'nin *Üçok - Bozok* adları ile iki kola ayrılması tarihî bir gerçektir. XII. yüzyılın ortalarına doğru, Horasan'a gelen ve Sancar devletini ortadan kaldıran *Oğuzlar* da *Üçok* ve *Bozok* olarak iki kola ayrılmış oldukları gibi²³³, XIV, ve XV. yüzyıllarda *Kuzey Suriye* ve *Güney Doğu Anadolu*'da yaşayan *Türkmenler* de aynı adla iki kola ayrılmışlardı²³⁴.

Yazımızın I. bölümünde görüldüğü üzere Reşidüddin *Oğuznâmesi*'nde, *Oğuz Han*'a atfedilen bir geleneğe göre, *Bozoklar* hâkim kolu teşkil edecekler, bundan dolayı da hükümdarlar bu koldan çıkacaktır. *Üçoklar* ise *Bozoklar*'ın eli yani tabii olacaklardır. *Bozoklar*, hâkim kolu teşkil ettiklerinden perçemleri (sembol, alâmet), *yay*, *Üçoklar* da *el* yani tâbi kol aldıklarından perçemleri *ok* idi. Aynı *Oğuznâme*'de söylendiğine göre, *Oğuz Han*'ın koyduğu bu esasa bağlı kalmarak, *Oğuz* yabguları *Kayı*, *Yazır*, *Avşar*, *Begdili* olmak üzere, çoğunlukla bu kola mensup teşekküllerden çıkmıştır. *Üçoklar*'dan hükümdar çıkarmış tek teşekkül olarak *Eymür* (*Eymir*) boyu gösteriliyor. Aynı *Oğuznâme*'de, başta *Kayı* boyundan olmak üzere *Bozoklu* koluna mensup hükümdarların büyük beyleri arasında, *Bayındır*, *Salur*, *Yiva* gibi

²³¹ Bu hususta şimdilik, F. Sümer, *Bayındır, Peçenek ve Yüregirler*, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, XI, sayı 2-4, s. 329-334.

²³² Sonuncu destan, Gökyay s. 114, Ergin s. 250.

²³³ X. Yüzyılda *Oğuzlar*, s. 153-154.

²³⁴ Dulkadirli ailesi ve bu ailenin başında bulunduğu ulusun ekser boyları ve *Haleb Türkmenleri*'nin İnallı boyu *Bozoklar*'dan, Ramazanlı ailesi ile bu addaki ulusu meydana getiren boyların çoğu da *Üçoklar*'dan idi. Bu hususta, Selçuklular'dan son zamanlara kadar, *Suriye ve Güney Doğu Anadolu*'da *Türkmenler* adlı hazırlayacağımız bir eserde tafsilâtlı bilgi verilecektir.

Uçoklu boylarına mensup kimseler görülmektedir. Hattâ *Bayındır*'dan Döng'er oğlu Erki (bu kelimenin aslında onun adı değil lâkabı olduğu anlaşılıyor), 32 yıl bir hükümdar gibi devleti idare etmiştir.

Bizim destanlarda ise, durum aksinedir. Yani burada siyasi üstünlük *Bozoklar*'da değil, *Uçoklar*'dadır. *Öğuz eli* hükümdarı ve kendi kolu beylerinin olduğu gibi, *Bozoklu* başbuğunun da metbuû olan beyler beyi, *Uçoklar*'dandır. Tarihçe de biz birçok *Türk* hânedan ve ailelerinin bu koldan olduklarını biliyoruz. Selçuklu hânedanı *Kınık*, Salğurlular, adlarının gösterdiği gibi, *Salur*, XII. yüzyılın ikinci ve XIII. yüzyılın birinci yarısında, *Hemedan*'ın bazı yörelerine hâkim olan Perçem oğulları *Yiva*²³⁵, kuzey Suriye'de yaşayan Yaruklu ailesi de yine aynı boydan (yani *Yiva*)²³⁶, Akkoyunlular *Bayındır*, Ramazanlılar *Yüregir* ve Kadı Burhaneddin de *Salurlar*'dan idiler.

6 — İktisadî Hayatları :

Feodal *Öğuz* aristokrasisi olan kahramanların çok zengin insanlar oldukları görülüyor. Bay Biçen, Bay Büre gibi bazı beylerin adlarının başında *bay* kelimesi vardır ki, bu, belki onların zenginliği ile verilmiş bir sıfattır²³⁷. Göçebe bir hayat sürdükleri için, onların başlıca servetlerini hayvan sürüleri teşkil ediyordu. Yetiştirdikleri başlıca hayvanlar, *koyun*, *at* ve *devedir*. Her ne kadar verilen toylar dolayısıyla *at* ve *deve* eti yenildiği anlaşılıyorsa da²³⁸ başlıca gıdaları koyun eti idi. Koyunun da akca olanı makbuldu²³⁹. Koyunları o kadar çoktu ki, bunlar hakkında *tümen* yani 10.000 sayısı sık, sık zikrediliyor²⁴⁰. At ise *binit* (yani binek) ve deve de *yüklet*

²³⁵ F. Sümer, *Yiva Öğuz boyuna dair*, *Türkiyat mecmuası*, X, s. 151-166.

²³⁶ *Musul* ve *Haleb Atabeyi* Ak-Sungur oğlu İmadeddin Zengi, *Yivalar*'dan bir kümeyi başlarında Emir Yaruk olduğu halde *Suriye*'ye getirerek *Haleb* bölgesinde yerleştirmişti. Zengi bu *Yivalar*'a zaptedecekleri toprakların kendilerine ait olacağını temin ederek, onlara Haçlılara karşı cihat yapmaları buyruğunu vermişti. Gerçekten *Yivalar* yaptıkları bir çok sürekli akınlar ile *Haçlılar*'ı bunaltarak verimli topraklar ellerine geçirmişler ve onlara karşı bu sınır bölgesinde mühim bir kuvvet teşkil etmişlerdi (İbn ul Esîr, *Tarih ud-devlet il Atabekiyye*, R. H. O., II, 2^e partie, s. 142; bu eserden naklen, Ebû Şâme, *Kitab ur-Ravzateyn*, Muhammed Hilmi yay., Kahire, 1956, I. cüz, 1. kısım, s. 112, her iki eserde de إيرانية = ایرانية olarak basılmıştır). Bu *Yivalar* tarihte 1168 yılında ölen beyleri Yaruk'a izafeten *Yaruklu* (*Yarukiyye*) adıyla tanınmışlardır. Yaruk'un ölümünden sonra oğlu Bedreddin Yıldırım (tarikhlerde دلدرم) *Telbâsir* hâkimi olarak *Nureddin Mahmud* ve sonra *Selâhaddin Eyyubî* devrinin büyük emirlerinden birisi olmuş ve bu hükümdarlar zamanında *Haçlılar* ile yapılan savaşların hepsinde bulunmuştur. *Yaruklular* hakkında tafsilâtlı bilgi, yukarıda *Suriye ve Güney doğu Anadolu Türkmenleri* üzerinde hazırlayacağımızı söylediğimiz eserimizde verilecektir.

²³⁷ Gökyay indeks. *Şecere-i Terâkime*'de de, *Öğuz eli* üzerinde beylik yapan kadınların baba ve kocaları da *bay* kelimesi ile vasıflandırıyor, III. bölüme bk.

²³⁸ Toylarda koyundan koç, attan aygır ve devenin de buğra (yani genç erkek deve) yeniyordu (Gökyay s. 3,5 Ergin, s. 78,81).

²³⁹ Gökyay s. 37-398, Ergin s. 188.

²⁴⁰ Gökyay s. 6.

(yani taşıma vasıtası) idi. Atlar hakkında *tavla*, deve hakkında *katar* sözü kullanılıyor²⁴¹. Beylerin, zenginliği üzerinde söylenen sözleri mübalâğalı bulmamalıdır. İbn Fadlan (925 yılında Oğuzlar arasında geçmiştir), *Oğuzlar*'ın zengin olup aralarında 100.000 koyuna ve 10.000 bineğe sahip olanları gördüğünü söyler. Esasen, *Oğuz* beyleri ve daha umumî bir ifade ile *Türk* beyleri her zaman ve her yerde varlıklı olmuşlardır²⁴².

7 — Siyasî Bünye :

Bilhassa ellere dayanan *Türk* devletlerinde, bu dayanmanın icabı olarak, devlet yapısının feodal bir mahiyeti haiz olduğu malûmdur. Destandaki *Oğuz eli*'nde gördüğümüz siyasî düzen de bu mahiyette yani feodal vasıfları haizdir. Her beyin, kendisine ait ve yalnız kendisinin hâkim bulunduğu bir yurdu vardı. Bey bu yurdunda ki ordasında yaşayarak, kendi boyunun başında bulunuyor, başlıca hayvan sürülerinden ibaret olan servetini idare ediyordu. Beylerin en yakın tâbileri, oğul, kardeş gibi akrabaları idi. Bir bey isterse oğluna kendi yurdu içinde toprak ve davarlarından veriyor ve buna da "*beylek vermek*" deniliyordu²⁴³. Ayrıca, savaşlarda yüz aklı ve yararlıklar gösterenler'e *çuldu* (armağan)²⁴⁴ dan başka *dirlik* (kalaba ülke) verildiğinden bahsediliyor²⁴⁵. Beylerin metburları kendi kol beyleridir. Üçok kol beyisi aynı zamanda Boz ok kol beyisinin de metbûudur. O, bu yüzden *beylerbeyi* unvanını taşıyor. Beylerbeyinin de metbûu han yani hükümdardır. Şimdi bunu adlar ile şema halinde gösterelim.

²⁴¹ Deveden, birçok defa *kızıl deve* olarak bahsediliyor.

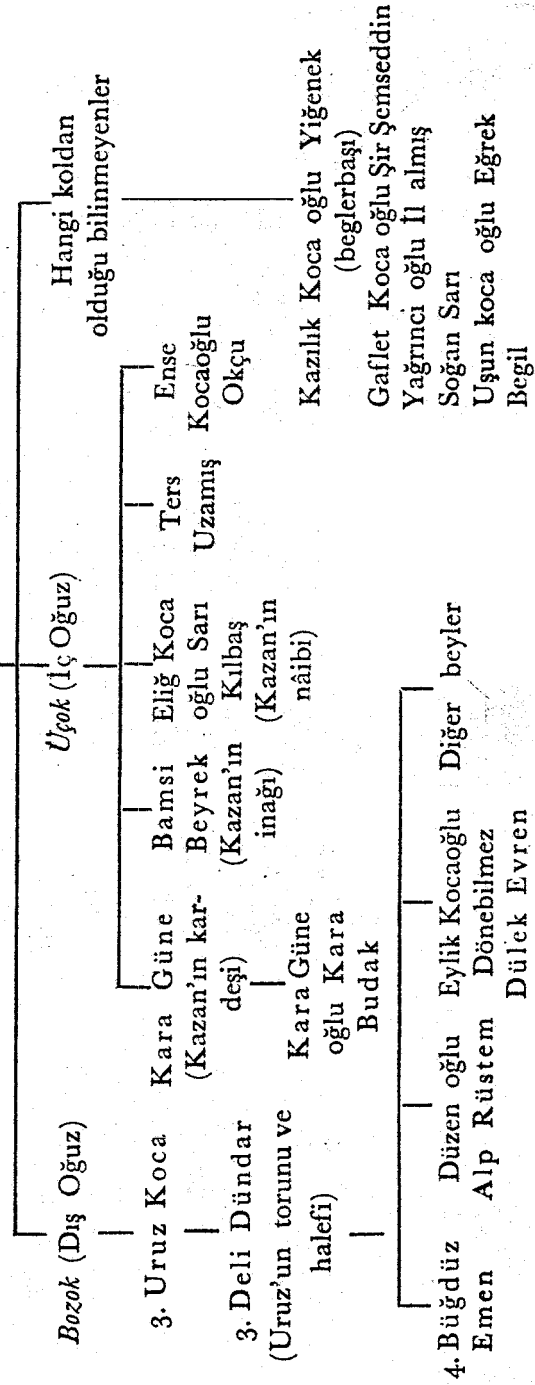
²⁴² *X. Yüzyılda Oğuzlar*, s. 139.

²⁴³ Gökyay s. 6, 97, Ergin s. 82, 83, 224.

²⁴⁴ Bu kelimeye Kâşgarlı'da ve eski yazıtlarda rastgelinebilir. Bilhassa Timur-lular devri tarihlerinde görülen bu kelime, *moğolca* olsa gerektir.

²⁴⁵ Meselâ II. ve IV. destanda (Gökyay s. 24, 58, Ergin s. 115, 176): "*cilasun koç yigitlere kalaba ülke verdi*" deniliyor. Dahi IV. destanda (Gökyay s. 56, Ergin s. 173): "*kalaba ülke vereyim sana*" sözü vardır. Burada *kalaba ülke* deyimi ile *ağır dirlik* yani *verimli toprak parçası* kastediliyor. Acaba Oğuzlar da tımar sistemi var mı idi, yoksa bu, destanın yazıldığı devre ait bir keyfiyet midir?

1. Kamgan oğlu Bayındır Han

2. Ulaş oğlu *Salur* Kazan Beg (beylerbeyi)

Tâbilerin vazifeleri, metbularını ziyaret ve onların çağırılmalarına icabet etmek idi. Bayındır Han'ın uç beyi olan Begil, her yıl Bayındır Han'ın divanına gelir ve ona getirdiği armağanları sunardı²⁴⁶. Bozok başbuğu Uruz maiyetinde kendi kolu beyleri olduğu halde, beylerbeyi *Salur Kazan*'ı ziyaret ederdi. Metbuların vazifelerine gelince, tabilerini kayırmak ve onları, kendilerini ziyaret ettikleri yahut yanlarına çağırıldıkları zaman gelenekler gereğince, ağırlamak, aynı seviyede olan tâbilere eşit muamele etmek ve en son olarak, onların gurur ve haysiyetlerine dokunacak, güçlerine gidecek herhangi bir davranışta bulunmamaktı. Hanlar hanı Bayındır Han yılda bir defa toy verip bütün *Oğuz* beylerini konuklardı²⁴⁷. *Salur Kazan* da galiba yılda bir yol, bütün tâbileri yığınak oldukları yani divanına geldikleri zaman, yağmalı bir toy verir, toydan sonra beyler onu selâmlayıp yurtlarına dönerlerdi. Fakat Beylerbeyi *Kazan*, son defa, açıklanmayan bir sebepten dolayı, yağmalı toyunu, *Bozoklar* bulunmadığı bir zamanda, yalnız *Üçoklar*'a yani, kendi öz kolunun beylerine vermişti. *Kazan* Beg'in bu hareketi, *Bozok* beylerinin ve bilhassa bu kolun başı *Uruz*'un ağına ve gücüne gitmiş ve hattâ ona düşman olmuştu. Beylerbeyi *Kazan*'ın da, dayısı fakat tabî olan *Uruz*'un beyleri ile mutad olan ziyareti yapmamasına canı sıkılmıştı. Durumu anlamak için, *Uruz*'un yanına giden nâibi *Sarı Kılbaş*, *Uruz*'un *Kazan*'ı metbû tanıyıp, tanımadığını öğrenmek maksadiyle, Beylerbeyi'nin, düşmanların saldırısına uğradığından, kendisinden yardıma gelmesini istediğini bildirmişti. Fakat *Uruz*, *Kazan*'ın evini, mutadın hilâfına, yalnız *Üçoklar*'a yağma ettirmiş olmasından ötürü, yardıma gelmeyeceği gibi ona beyleri ile birlikte düşman olduğunu söylemişti. *Kılbaş*, *Kazan*'ın düşmanların saldırılarına uğramadığını, bunu, kendisinin, *Kazan*'a dost mu, düşman mı olduğunu anlamak için dediği cevabını verip gitmişti. Bunun üzerine *Uruz*, beylerini katına okumuş, toy verip ağırladıktan sonra onlara şöyle demişti:

“*Begler men sizi neye kığırdum, bilürmisiz?*”

Ayıttilar: Bilmezüz.

Uruz aydur: Kazan bize Kılbaş'ı göndermiş, elüm günüm çapıldı, kara başum bunlu oldu. Tayım Uruz mana gelsin dimiş. Emen aydur: ya sen ne cavab virdün? Uruz aydur ki: Kılbaş'a ayıtdum ki, kaçan ki Kazan evin yağmaladuridi, Taş Oğuz begleri bile yağmalarıdı. Begler gelür, Kazan'ı selâmlar gideridi. Şimdi suçumuz ne oldu kim bile bulunmaduk.

Mere kavat, biz Kazan'a düşmenüz didüm. Emen aydur: eyü dimişsin. Uruz aydur: begler ya siz ne dırsız?

Begler aydur: Ne diyelim, çün sen Kazan'a düşmen olduñ, biz de düşmenüz didiler. Uruz araya Mushaf getürdi hep begler el urub and içtüler. Senuñ dostuna dost, düşmenüñe düşmenüz didiler. Uruz cümle begleri hil'atladi”. Sonuncu destandan

²⁴⁶ Gökyay s. 91, Ergin s. 216.

²⁴⁷ Gökyay s. 3, Ergin s. 77.

aldığımız bu parça²⁴⁸ tâbîlik ve metbuluk münasebetlerini pek güzel bir şekilde ifade ediyor. Görülüyor ki, *Bozoklu* beylerin tâbîlik hususunda, doğrudan doğruya Kazan ile bir münasebetleri yoktur. Onların metbûu kendi kol başıları Uruz Kocadır. Kazan da yardımı yalnız ondan istemektedir. Metbûun tabiinden yardım istemesi tabii bir hak idi. Nitekim Beyrek, Uruz Koca oğlu Basat'ın ordasına saldırmamasından kaygılanarak, Kazan'dan yardım istediği gibi, kendisine kılıç çalarak ölümüne sebep olan Uruz Koca'dan öcünün alınmasını da beylerbeyine vasiyet etmişti²⁴⁹. Oğuz eli'nin uç beyi Begil de, düşmanın saldıracağını öğrenerek Kazan'dan yardıma gelmesini istemeyi düşünmüştü²⁵⁰. Uruz Koca'dan sonra *Bozoklar*'ın başında torunu Kıyan Selçuk oğlu Delü Dünder görülüyor. Delü Dünder için: "*Kazan gibi pehlivanı bir savaşta üç kez atından yıkan*" denilmesi²⁵¹ iki büyük feodal arasında da bir çarpışmanın yapılmış olduğunu açıkça göstermektedir.

Kazılık Koca oğlu Yigenek'in de büyük beylerden birisi olduğu görülüyor. Yigenek'in, kendi destanında, babası Kazılık Koca'nın Bayındır Han'ın veziri olduğu söylendiği gibi²⁵², kendisi de bazan "*begler başı*" olarak vasıflandırıyor ve *Kalın Oğuz* beylerini birbir atından yıktığı²⁵³ Kazan'a "*keşiş*" dediği de yazılıyor²⁵⁴. Bu sözler, Yigenek ile Kazan arasında da bir mücadelenin yapılmış olduğunu haber veriyor. Kısaca, büyük feodallerin vakit, vakit birbirleri ile mücadelelere girişmiş oldukları, beyler arasında, belki sıklıkla, çekişmeler, anlaşmazlık, tartışma ve atışmaların vuku bulduğu anlaşılıyor. Tâbîleri metbularına karşı saygılı olmakla beraber, hareketleri, bir kölenin efendisine karşı davranışından pek uzak idi. Onlar sonderecede izzetinesis sahibi ve mağrur insanlardı ve metbularının en ehemmiyetsiz söz veya hareketlerine sert bir tepki gösteriyorlardı. Bayındır Han veya Kazan, beylerden Begil'in avcılıktaki mahareti için: "*bu hüner atın mıdır, erün müdür?*" diye sormuş, beyler de kendisine: "*Hanım eründür*" cevabını vermişlerdi. Bunun üzerine, Kazan'ın: "*yok at işlemese er öğrenmez, hüner atundur*" demesi üzerine, Begil: "*aipları içinde bizi kuskunumuzdan balçığa baturdun*" sözlerini söyleyerek, Bayındır Han'a (yahut Kazan'a) küsüp ordasına gelmişti. Fazla olarak, Begil'in *Oğuz*'a âsi olup eli ve gününü göçürerek *Gürcistan*'a gitmek istediği ve hatununun buna engel olduğu söyleniyor²⁵⁵. Bunun gibi, Uruz da babası Kazan'ın bir hareketine canı sıkılarak onu "*Kan Abkaza eli*'ne gidip *Huristiyan* ol-

²⁴⁸ Gökyay s. 114-119, Ergin s. 245-246.

²⁴⁹ Gökyay s. 117, Ergin s. 249.

²⁵⁰ Gökyay s. 94, Ergin s. 220.

²⁵¹ Gökyay s. 57, Ergin s. 174.

²⁵² Gökyay s. 77, Ergin s. 199.

²⁵³ Gökyay 23, 40, 57; Ergin s. 113, 142, 175. Bir çok defa ona "*Beg Yigenek*" de deniliyor.

²⁵⁴ Gökyay s. 13, Ergin s. 96.

²⁵⁵ Gökyay 91-92, Ergin s. 217-218.

makla tehdid etmişti²⁵⁶. Bütün aristokratik cemiyetlerde olduğu gibi, *Oğuzlar*'da da *orun* yani protokola büyük bir önem verildiği görülüyor. Siyasî ve içtimaî toplantılarda bu toplantılara katılanların oturacakları yerler belli idi. Bayındır Han'ın veya beylerbeyi Kazan'ın divanında sağ kola mensup beyler *sağda*, sol kola mensup beyler *solda*, has begler *dipte* inaklar *eşikte* oturmakta idiler²⁵⁷.

Selçuklu devrinde "*has beg*"'in bir ünvan olduğu, hükümdarın çok sevdiği en yakın arkadaşlarına bu ünvanın verildiği görülüyor²⁵⁸. Yani *hasbeg* deyimi *inak* ile aynı anlamdadır. Burada da *has begler* sözü ile, *inak* deyimi de olmasına rağmen, belki aynı anlam kastedilmektedir. Divanlardaki toplantılarda büyük bey çocukları han veya beylerbeyi'nin sağ ve solunda veya karşısında ayakta dururlar ve yay söykünürlerdi yani yaya dayanırlardı. Bayındır Han'ın divanında, Bayındır Han'ın karşısında Kara Güne oğlu Kara Budak yaya dayamp durur, Hanın sağ yanında beylerbeyi Kazan'ın oğlu Uruz ve sol yanında da Kazılık Koca'nın oğlu Yigenek ayakta durur idi. Kazan'ın divanında ise oğlu Uruz, karşısında yay söykünürdü²⁵⁹.

Eğer divanda, bey yalnız ise, o zaman oğlu yanına oturabilirdi²⁶⁰. Divan'da söz söylemek isteyen, diz çökerek konuşurdu²⁶¹.

II. destanda, ava çıkan beylerin adlarının feodal basamaktaki yerlerine göre sayıldığı anlaşılıyor.

Beyler ava çıkarken, ilk önce beylerbeyi Kazan, sonra Bozoklar başı Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder ve sonra da sıra ile Kazan'ın kardeşi Kara Güne, Sir Şemseddin, Beyrek, Yigenek ve diğer beyler atlarına binmişlerdi.

Şimdi feodal basamakta yer alan şahısları birer, birer gözden geçirelim.

Bayındır Han : Oğuz elinin hükümdarıdır. Babasının adı, Kamgan'dır. Beylerbeyi Kazan onun güveyisidir. Oğlu veya herhangi bir erkek

²⁵⁶ Gökyay s. 46, Ergin s. 155.

²⁵⁷ "*Sağda oturan sağ begler, sol kolda oturan sol begler, eşikteki inaklar, dibinde oturan has begler, kutlu olsun devletünüz*" (Gökyay s. 41, Ergin s. 144-145).

²⁵⁸ Irak Selçuklu hükümdarı Mes'ud'un (1134-1152) çok sevdiği ve hiç yanından ayırmadığı Beg Arslan adlı bir genç vardı ki, *has-beg* lâkabını almış ve tarihlerde de böyle tanınmıştı (F. Sümer, *Mes'ud maddesi*, İ. A., cüz 80, s. 139). Beg Arslan, Mes'ud'un, beylerinden çoğunun aksine olarak, *Azerbaycan'daki Oğuz* beylerinden birisinin oğlu idi. Ak Sungur el-Ahmedilî'nin oğlu Arslan Aba da *has beg* lâkabını taşıyordu (Kisrevî, *Şehriyârân-ı gummam*, II, s. 119). Yine ünlü Selçuklu emirlerinden Gündoğdu'nun oğlunun (Bundarı, türkçe tercümesi K. Burşlan, T. T. K., İstanbul, 1943, s. 192) ve *Mısır - Memlûk* emirlerinden bazılarının da *has beg* ünvanını taşıdıkları görülüyor. Mevlâna'da da *hasbeg*, bu anlamda bir deyim olarak sık, sık zikrediliyor (M. Şerefeddin, *Mevlâna'da türkçe ketimeler ve türkçe şiirler*, Türkiyat Mecmuası, IV, s. 128-129).

²⁵⁹ Ergin s. 116, s. 154.

²⁶⁰ Gökyay s. 27, Ergin s. 120.

²⁶¹ Ergin s. 95, 131, 154, 199.

akrabası yoktur. Divanından ve ordasından dışarı çıkmaz. Orada bile hüviyeti teşhis edilemiyor. Şahsiyeti beylerbeyi *Salur* Kazan'ınki ile karıştırılıyor. Ak-koyunlular'ın kendilerini Bayındır Han'ın torunları saydıkları malûmdur. Öte yandan hükümdarın boy adını da taşıması, onun destanlar'a, Ak-koyunlu hânedamına yaranmak için, sonradan katıldığı ihtimalini hatıra getirmekte ise de, yukarıda da işaret edildiği gibi, bu mes'ele üzerinde kesin bir şey söylenemiyor. Çünkü, Bayındır Han'ın hüviyetinin karanlık görünmesi, onun şahsiyetinin zayıf olması ve iktidarın beylerbeyi Kazan'ın elinde bulunmasından da ileri gelebilir.

Salur Kazan: Bayındır Han'ın beylerbeyisidir. *Salur* boyundan Ulaş'ın oğludur. Oğuz elinde iktidarı elinde tutan odur. Bütün beylerin metbuûdur. Destanlarda Kazan, şu sözler ile öğülüyor: "Tülü kuşun yavrisı, beze miskin umudı, Emet Suyu'nun aslanı, Karaçuğun kaplamı, konur atun eyesi, Han Uruz'un ağası, Bayındır Hanun güveyisi, kalın Oğuz'un devleti, kalmış yiğit arkası"²⁶².

Şecere-i Terâkime'deki manzumede de Kazan'ın düşmanlara karşı kazandığı başarılar ve el'e yani halka yaptığı iyilikler pek güzel bir şekilde ifade edilmektedir. Kazan, iradesi kuvvetli, akıllı, yüreği pek, iyilik seven cömert, tâbilerine karşı sert ve haşin olmayan bir şahsiyet olarak görünüyor. Onun, parlak başarılarına ve birçok meziyetlerine rağmen, öğünmeyi sevmediği ve öğünenleri de hoş görmediği kendisine atfedilen deyişlerde belirtiliyor. Karısının adı Burla Hâtun olup, Bayındır Han'ın kızı olarak görünüyor. Burla Hatun, bizim destanlarda olduğu gibi, *Şecere-i Terâkime*'deki Oğuznâme parçalarında da "*boyu uzun*" olarak vasıflanıyor. Fakat onlarda Burla Hatun, Bayındır Han'ın değil, Sündün Bay'ın kızı olarak gösteriliyor.²⁶³ Kazan'ın Uruz adlı bir oğlu vardı ki, *Şecere-i Terâkime*'deki Oğuznâme parçalarında da adı geçiyor ve kendisi *ot* (ateş) *gözlü* olarak vasıflanıyor²⁶⁴.

Kara Güne: Kazan'ın kardeşi; toplantılarda daima Kazan'ın sağında oturuyor. Bununla beraber ağabeyisine karşı saygılıdır, her zaman yanına giremeyecek kadar onunla resmîdir²⁶⁵. Kara Güne'nin bir oğlu olup,

²⁶² Gökay s. 13, 41, Ergin s. 95, 144.

²⁶³ III. Bölüme bk. Houtsma sözlüğünden (s. 7) *burla*'nın *üzüm* anlamında olduğu görülüyor.

²⁶⁴ T. D. Kurumu, yap. 47 a, Kononof yay. s. 65. *Uruz* kelimesinin menşeyini kesin olarak bilemiyoruz. Bununla beraber, bu kelimenin *Rus* kavim adı ile ilgili olması ihtimali hâtıra geliyor. *Oğuz Kağan destanı*'nda (W. Bang ve G. R. Rahmeti, İstanbul, 1936, s. 21), Urum Kağan'ın kardeşi olarak Uruz (Rus) Begden bahsediliyor. Selçuklu devrinde Atabey Pehlivan Muhammed'in ileri gelen memlûklerinden birisi *Rus* adını taşımaktadır (*Ahbar ud-devlet is-Selçukiyye*, Lahor, 1933, s. 174-175, 176; Ravendî, *Rahat us-sudur* Leyden, 1921, 340, 341, 344). Türkiye Selçuklular'ı emirlerinden bazılarının adı olan Ruzbe (روزبه), *İbn Bîbî*, Houtsma, Leyden, 1902, s. 115, 251-255) kelimesinin aslı da Uruz Aba olsa gerektir. Memlûk emirlerinden bazıları, Uruz adını taşıdıkları gibi, Altun Ordu hükümdarlarından birisi de bu adda idi. Toktamış'ın Uruz Koca adlı bir emiri vardı (N. Şâmi, *Zafernâme*, s. 78).

²⁶⁵ "*Begler yığıldı, divana geldi. Kazan'un kardeşı Kara Güne aydur: Kılbaş var, ayıt ağam Kazan gelsün çıksun. Bir yiğiddür senün ucundan aramızdan eksildi. Hem vasiyet*

adı Kara Budak idi. Bazan ona Deli Budak da deniliyor²⁶⁶; Kazan'ın kızı ile evli idi ve onu "erlik ile" almıştı. Kara Budak'ın, Demir yaylı Kıpçak Melik'e kan kusturduğu söyleniyor²⁶⁷

Uruz Koca: Bozok kolunun beyidir. Beylerbeyi Kazan'ın dayısıdır; Kazan son defa, mutadın hilâfına, evini yalnız Üçoklar'a yağma ettirmiş olmasından ötürü tâbilik bağlarını koparmıştı; bu yüzden yapılan savaşta öldürüldü, ordası ve boyu çapılıb yağma edildi; lâkabı "at ağızlı"dır. Kendisi aynı zamanda *koca* (yaşlı) kelimesi ile de vasıflanıyor²⁶⁸. İki oğlu vardı: Kıyan Selçuk ve Basat. Kıyan Selçuk'un, Depe-Göz ile yapılan mücadelelerde ödü sıdib öldüğü söyleniyor. Depe-Göz'ün yenicisi Basat'a gelince, onun adı, *Üçok-Bozok* çekişmesine ait destanda da geçiyor. Basat burada korkulan bir şahsiyet olarak görünüyor; âkıbeti üzerinde hiçbir haber yoktur²⁶⁹. Yalnız biz Uruz Koca'dan sonra *Bozoklar*'ın ba-

eylemiş menüm kanım komayasın alasin demiş. Varalum düşmanı haklayalum dedi. Kılbaş aydur: sen karındaşsın sen var didi. Elhasıl ikisi bile vardılar" (Gökyay s. 118, Ergin s. 250).

²⁶⁶ Şah Abbas devrinin büyük emirlerinden birisi de Emir Güne idi. Emir Güne Han, *Kaçar* boyunun *Akça koyunlu* oymağından idi. Bu oymak ta, *Kaçar* boyunun öteki oymakları gibi *Türkiye*'den (*Dulkadurlı eli*'nden ve *Bozok-Tozgat*-bölgesinden) *İran*'a gitmiş olup önemli bir kısmı da eski yurdunda (yani *Bozok*'ta) kalmıştır. Emir Güne'nin lâkabı Saru Arslan idi. 1034 (1625) yılında *Çuhr-i Sa-d* (Erivan bölgesi) beylerbeyisi iken ölmüş ve yerine oğlu Tahmasb Kulu Beg, *han* unvaniyle geçmiştir. IV. Murad'ın 1045 (1635) deki *Revan* seferinde tutsak alıp *İstanbul*'a gönderdiği ve bizim tarihlerde Emir Güne Oğlu denilen ve *Boğaziçi*'ndeki *Emirgân* semtine adını veren Safevî beylerbeyisi işte bu Tahmasb Kulu Han'dır.

Şah Abbas'ın saltanatının ilk yıllarındaki beylerden birisi de Kara Güne oğlu Budak idi (*Tarih-i Âlen ârâ*, I, s. 431, 436). Görülüyor ki, bu beyin babası destanlardaki Kara Güne'nin kendisi de Kara Güne'nin oğlu Budak'ın adını taşıyor. Budak Beg, *Hınuşlu* boyundan idi.

²⁶⁷ Gökyay s. 23; Ergin s. 112.

²⁶⁸ Uruz Koca'nın beden yapısına dair söylenen sözlere göre, o çok uzun boylu, kolları ve bacakları zayıf ve ince idi (Gökyay s. 23, Ergin s. 113).

²⁶⁹ A. S. Erzi (Akkoyunlu ve Kara koyunlu tarihi hakkında araştırmalar, Belleten, sayı 70, s. 184-185), *Basat destanının, Kitab-i Diyârbekriyye*'de Ak-koyunlu hânedanının atalarından Bisüt hakkında anlatılan hikâye ile büyük bir benzerlik gösterdiğini ve Bisüt'un da Basat'ı ifade ettiğini ileri sürmüştür. Biz A. S. Erzi'nin bu iddiasını kabule şâyân göremiyoruz. Önce *Basat destanı* ile *Diyârbekriyye*'deki *Bisüt hikâyesi* arasında değil büyük, az bir benzerlik bile olmadığı açıkça görülüyor. Karşılaştırmanın sonucu, her ikisi arasında bir benzerlik bulunduğu hükmünü verdiremiyor. Bisüt'a gelince, bu kelime, arkadaşımızın dediği gibi, Basat'ın bozulmuş bir şekli değil, bir addır. Yani bu kelime *Moğol-Bisut* (Bisuut) boyunun ismidir. *Diyârbekriyye*'nin müellifi Ebû Bekr-i Tahranî, Akkoyunlu hânedanına soy kütüğü düzerken Türk-Moğol kişi, boy ve el adlarını da kullanmıştır. Böylece, bu soy kütüğünde Altan Han, Tuğaçar, Yol Kutluğ, İlgen Han, Uygur, Kongirat (Moğol boyu), Uryavut (bu da öyle) ve bunlar gibi daha birçok adlar görülmektedir. *Bisut* (Bisuut) da söylendiği gibi, bir *Moğol* boyunun adı olup, 1243 de *Köse Dağ*'da Selçuklu sultanı II. Gıyassuddin Keyhusrev'i yenen Baycu Noyan bu boydan idi. Öte yandan, *Diyârbekriyye*'de ne *Dede Korkut destanları*'na dair bir söz bulunmakta, ne de bu destan kahramanlarından birinin adı geçmektedir.

şında, torunu Kıyan Selçuk oğlu Deli Dünder'ı²⁷⁰ görüyoruz. Deli Dünder, *orun*'da bazan Kazan'ı takiben ikinci, bazan da Kazan'ın kardeşi Kara Güne'den sonra olmak üzere üçüncü sırada zikrediliyor. Yukarıda da söylendiği gibi, onun hakkında söylenen: "bir savaşta üç defa Kazan'ı attan yıktığı" ifadesi diğer bir Üçok-Bozok mücadelesine işaret ediyor.

Şir Şemseddin: Babasının adı Gaflet Koca olarak yazılıyor. Bu ad (yani gaflet) *türkçe* bir sözün bozuk bir şekli olmalıdır. Müslüman adı taşıyan iki beyden birisi de budur. O, "*destursuzca* Bayundur Han'ın *yağsın basan*" sözü ile ögütüyor²⁷¹.

Beyrek: Kazan'ın inakıdır; *İç Oğuz*'dandır; pek yakışıklı bir genç idi; bu yüzden çok defa *peçe* ile gezerdi. Beyrek, gerek yakışıklılığı gerek iyi ahlâkı ile "*Kalın Oğuz'un imrencesi*" lâkabını almıştı. Yine onun hakkında "*ap alaca gerdeğine karşı gelen, yedi kızın umudü*" sözleri de söyleniyor. Sonuncu destana göre Uruz tarafından alçakça öldürülmüştür.

Yiğenek: Kazılık Koca oğludur. Kazılık Koca'nın Bayındır Han'ın veziri olduğu söyleniyor. Yiğenek'in, babası Kazılık Koca'yı tutsaklıktan kurtardığına dair bir destanı vardır. O bir yerde "*begler başı*" olarak vasıflanıyor. Bundan Yiğenek'in bir zamanlar beylerbeyilik yaptığı anlamı çıkarılmasa bile bu, onun mevkiî yüksek bir bey olduğunu gösterir. Yiğenek'in Kazan'a "*keşiş*" dediği ve Kalın Oğuz beylerini bir bir atlarından yıktığı da söyleniyor. Bunlar Yiğenek ile Kazan arasında sebep ve tafsilâtını bilmediğimiz bir mücadelenin yapılmış olduğunu ifade ediyor. Yiğenek ailesinin en asil ve en kudretli ailelerinden birisi olduğu muhakkaktır. Bu ailenin *Üçoklar*'dan olması muhtemeldir. Bu bey için ayrıca "*kurkuma kuşaklı, altun küpeli*" de deniliyor.

Bügdüz Emen: *Bozok* kolundan gösteriliyor. Halbuki, *Bügdüz* boyu *Üçoklu* bir boydu. *Bozoklar*'ın Uruz'dan sonra gelen en nüfuzlu beyi gibi görünüyor. Vasfı "*bıyığı kanlı*"dır. Bundan önce adı geçen Yiğenek'in dayısıdır. Peygamber'in yüzünü gören, Oğuz beyinin yalnız o olduğu söyleniyor. Uruz ile Kazan arasındaki düşmanlık ve mücadelede *Bügdüz* Emen'in de adı geçiyor²⁷².

Dülek Evren: Eylik Koca'nın oğludur. Lâkabı Döne bilmez'dir. Bu lâkabı ne gibi bir sebeple aldığı anlaşılmıyor. Onun Ağ Melik Çeşme (?) kızı ile nikâhlandığı (?), *صوني صندال* Melik'e kan kusturduğu söylendiği gibi, "*öz adına horlayıb el'den çıktığı*" da yazılıyor. Bu ibarenin emin bir izahını

²⁷⁰ Dünder adının XIV-XV. yüzyıllarda Türkiye'de kullanıldığını biliyoruz. Osman Bey'in amcasının adı Dünder olduğu gibi (Neşri, *Cihannüma*, M. A. Köymen-F. R. Unat yayını, T. T. K., Ankara, 1949, s. 60, 61, 78, 79, 92, 93, 94, 95), Hamid oğulları'ndan bir bey (İ. H. Uzunçarşılı, *Anadolu beylikleri*, s. 15, 17, 92) ve *Ramazanlı eli* boy beylerinden birisi de aynı adı taşıyordu. Eserlerde Tundar (دوندار, طوندار) şekillerinde yazılan bu kelime, *dindar* ile mi ilgilidir yoksa *türkçe* bir kökten mi geliyor, bilemiyoruz.

²⁷¹ Gökyay s. 13, 23, Ergin s. 96, 112.

²⁷² Gökyay s. 114, 115, Ergin s. 243, 245, 246, 114.

yapamıyoruz. Bu ibare Dülek Evren'in kendisine değer vermiyerek ailesini, boyunu ve elini bırakıp gittiğini mi anlatmak istemektedir? Dülek Evren *Bozoklar*'dan idi. Son destan'da Uruz'un tâbileri arasında adı geçiyor²⁷³.

Alp Rüstem: Oğuz beylerinden *türkçe* ad taşımayan iki beyden (ötekisi Şir Şemseddin) birisidir; babasının adı Düzen'dir; Bozok beylerindedir; sonuncu destanda adı geçer. Orada Alp Rüstem, *Uçoklar*'dan Ense Koca oğlu Okçı ile savaşacağını söylemişti²⁷⁴. Alp Rüstem'in Depe-Göz ile savaşta öldüğü söyleniyor²⁷⁵. Alp Rüstem kendi kendisini: "*iki kardaş bebegin öldürüb zelil gezen*" olarak tanıtıyor²⁷⁶. Bu acıklı olay ne şekilde ve nasıl olmuştur, bu hususta tafsilât yoktur.

Ters Uzamış: *Uçoklar*'dandır, sonuncu destan'da *Bügdüz* Emen, onunla teke tek döğüşmeyi istediğini söylemiştir²⁷⁷. Ters Uzamış, her zamanki gibi lâubali bir hareket ile Kazan'ın önüne oturmak isteyen Uşun Koca oğlu Eğrek'e: "*Mere Uşun Koca oğlu, ba oturan begler her biri, oturduğu yeri kılıcı etmegiyile alubdur. Mere baş mı kestün, kan mı döktün, aç mı do-yurdun, yalnızca mı donattın*" demişti²⁷⁸.

İşte, Salur Kazan ile birlikte adları savaşlarda zikredilen *Uçoklu* ve *Bozoklu* beylerinin başlıcaları bunlardır. Yine Salur Kazan zamanında yaşamış gibi gösterilen bir çok şahıslar da vardır ki, onlardan burada bahsedilmemiştir.

8 — Ordalar :

Han, beylerbeyi ve beyler, çağdaşları *Avrupa* kiral ve asilzâdelerinin şatolarda oturmalarına karşılık orda (ordu) larda yaşarlardı. Ordalar pek çok çadır ve otağdan meydana gelmiş büyük karargâhlardır. Ordalarda, kalabalık bir halk yaşıyordu: orda sahibi ve ailesi, nökerler, çobanlar, uşaklar.

Oğuz hükümdarlarına yabgu denildiğini biliyoruz. Ordalarda feodal-ların umumî işleri gördükleri divanları vardı. Onların en yakın adamları *nâibler* idi²⁷⁹. Beylerbeyi Kazan'ın nâibinin adı Elig Koca oğlu Sarı Kılbaş idi ki, Şöklı Melik'in Kazan'ın ordasına yaptığı baskında ölmüştür. *Oğuz* yabgularının ve beylerinin nâiblerine *kül erkân* (kuzerkin) denildiğini biliyoruz²⁸⁰. Oğuzlar İslâm ülkelerine geldikten

²⁷³ Gökyay s. 23, 112, 115, Ergin s. 113-114, 241, 245. Dülek Enver'in adı II. destanda Alp Eren şeklindedir ki, burtun bir imlâ yanlışlığı olduğu meydandadır.

²⁷⁴ Gökyay s. 115, Ergin, 245, 250.

²⁷⁵ Gökyay s. 84, Ergin, s. 208

²⁷⁶ Gökyay s. 113, Ergin s. 242.

²⁷⁷ Gökyay s. 118, Ergin s. 250.

²⁷⁸ Gökyay s. 98, Ergin s. 225.

²⁷⁹ Ergin s. 129-164, Uşun Koca oğlu Seğrek destan'ında (s. 232) nâib hakkında: "*kulağumda şor sayan nâibim misin?*" deniliyor.

²⁸⁰ X. Yüzyılda Oğuzlar, s. 148.